

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta

Vliv Radiščevova odkazu na vybrané ruské autory 19. století

Barbora Škrétová

Katedra rusistiky a lingvodidaktiky (41-KRL)
Vedoucí bakalářské práce: PhDr. Radka Hříbková, CSc.
Studijní program: Specializace v pedagogice (B AJ – RJ)

2013

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Katedra rusistiky a lingvodidaktiky

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

akademický rok 2012/2013

Jméno a příjmení studenta: Barbora Škrétová

Studijní program: bakalářský, prezenční

Studijní obor: B AJ-RJ

Název tématu práce v českém jazyce: Vliv Radiščevova odkazu na vybrané ruské autory 19. století

Název tématu práce v anglickém jazyce: The Influence of Radischev's reference on chosen Russian authors of the 19th century

Vedoucí bakalářské práce: PhDr. Radka Hříbková, CSc.

Předpokládaný rozsah bakalářské práce¹: 50 stran

Datum zadání práce: 22. března 2012

V Praze dne:

.....
vedoucí katedry

Prohlašuji, že jsem bakalářkou práci na téma *Vliv Radiščevova odkazu na vybrané ruské autory 19. století* vypracovala pod vedením vedoucího bakalářské práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato bakalářská práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Datum

podpis

Ráda bych touto cestou vyjádřila poděkování PhDr. Radce Hříbkové, CSc. za její cenné rady a trpělivost při vedení mé bakalářské práce.

Mimo jiné bych chtěla poděkovat Janě Gridněvě, Janu Pávkovi a Barboře Slaninové za pomoc.

NÁZEV PRÁCE:

Vliv Radiščevova odkazu na vybrané ruské autory 19. století

AUTOR:

Barbora Škrétová

KATEDRA:

Katedra rusistiky a lingvodidaktiky

VEDOUCÍ PRÁCE:

PhDr. Radka Hříbková, CSc.

ABSTRAKT:

Bakalářská práce vychází ze známé skutečnosti, že výrazným rysem ruské klasické literatury je návaznost a aluzivnost, že autoři té doby spolu vedli jakýsi otevřený dialog. V práci je analyzováno dílo A. N. Radiščeva *Putování z Petrohradu do Moskvy*. Teoretická část se zabývá dobou, ve které toto dílo vznikalo, blíže specifikuje žánr, zmiňuje jeho přijetí dobovou kritikou a podrobně nahlíží na politické názory autora, které jsou vnímány jako nesmiřitelný spor dvou osobností spjatých s idejemi osvícenství – reformátora společnosti Radiščeva a vládnoucí carevny Kateřiny II. V praktické části jsou na základě srovnávací analýzy povídkového cyklu *Lovcovy zápisky* I. S. Turgeneva a novely *Jáma* A. I. Kuprina hledány souvislosti s Radiščevovým myšlenkovým a uměleckým odkazem v době nevolnictví a po jeho zrušení. Jednotlivé kapitoly jsou zaměřeny především na kritiku samoděržaví, nevolnictví, nerovných možností, dále je pozornost věnována problematice nevěstinců a sňatků z rozumu.

Klíčová slova: A. N. Radiščev, sentimentální cestopis, sociálně-politické názory, ruská literatura, 19. století

TITLE:

The Influence of Radischev's reference on chosen Russian authors of the 19th century

AUTHOR:

Barbora Škrétová

DEPARTMENT:

Katedra rusistiky a lingvodidaktiky

SUPERVISOR:

PhDr. Radka Hříbková, CSc.

ABSTRACT:

This Bachelor Thesis is based on a well-known fact, specifically, continuity and allusion, which are really important features of Russian classical literature. In other words, the principle, that the authors of different times were making open dialogues between each other. In the thesis the work *The Journey from St. Petersburg to Moscow* written by Aleksander Nikolayevich Radishchev is analyzed. The theoretical part of the thesis deals with the period of time the book originates from, specifies closer the genre, notices the acceptance of it by critics of that times. And finally it also follows up Radishchev's political opinions that can be easily perceived as an irreconcilable dispute between two main personalities associated with the ideas of Enlightenment – reformer of society Radishchev and Catherine II, reigning empress. In practical part, there are found, based on comparative analysis of complex of short stories *The Hunting Sketches* by Ivan Sergeyevich Turgenev and *The Pit* by Aleksandr Ivanovich Kuprin, some connections and similarities with respect to Radishchev's ideas. No matter, that *The Pit* was written after the abolition of serfdom; however, the two other books were written before the abolition. Individual chapters focus especially on criticism of autocracy, serfdom, unequal opportunities, then the attention is drawn also to problematic of brothels and marriages of convenience.

Key words: A. N. Radishchev, sentimental book of travels, social-political opinions, russian literature, 19th century

Obsah

ABSTRAKT:	12
Key words: A. N. Radishchev, sentimental book of travels, social-political opinions, russian literature, 19th century	13
Obsah	8
1. Úvod	11
12	
2. Klasicismus	13
2.1 Klasicismus v Evropě.....	13
2.2 Klasicismus v Rusku.....	16
2.3 Osvícenství – myšlenkové hnutí v Evropě.....	17
2.4 Vláda carevny Kateřiny II. v Rusku.....	19
3. Sentimentalismus, sentimentální cestopis	23
5. Politické názory A. N. Radiščeva v díle	28
Putování z Petrohradu do Moskvy.....	28
4. Dobový ohlas díla	34
6. Vliv Radiščevova díla na vybrané ruské	36
autory 19. století	36
6.1 Ivan Sergejevič Turgeněv Lovcovy zápisky.....	36
6.1.1 Název díla.....	37
6.1.2 Postava lovce – Autor.....	37
.....	38
6.1.3 Přijetí Lovcových zápisků veřejností.....	38
6.2 Alexandr Ivanovič Kuprin Jáma.....	41
6.2.1 Název díla	41
6.2.2 Platonov – Autor.....	43
6.2.3 Přijetí Jámy kritikou.....	44
7. Srovnání děl	47
7.1 Kritika nevolnického systému a samoděržaví (A. N. Radiščev,.....	47
I. S. Turgeněv).....	47
7.1.1 Spasská Polest' (Спасская Полесть).....	48

7.1.2 Volnost (Вольность).....	50
7.1.3 Chotilov (Хотилов).....	51
7.1.5 Horní Voloček (Вышний Волочок).....	53
7.1.6 Měďná (Медное).....	54
7.1.7 Pěšáky (Пешки)	55
7.1.8 Zajícov (Зайцово).....	56
7.1.9 Šafář (Бурмистр).....	58
7.1.10 Dva statkáři (Два помещика).....	60
7.1.11 Svobodný sedlák Ovsjanikov (Однودворец Овсяников).....	61
7.1.12 Čertopchanov a Nedopjuskin (Чертопханов и Недопюскин).....	61
7.2 Kritika nerovných možností (A. N. Radiščev, I. S. Turgenev).....	63
7.2.1 Hrádek (Городня).....	63
7.2.3 Zpěváci (Певцы).....	65
7.3 Kritika nerovných sňatků/ sňatků z rozumu.....	66
7.3.1 Jedrová (Едрово).....	66
7.3.2 Černá Blata (Чёрная грязь).....	67
7.3.3 Hrádek (Городня).....	67
7.3.4 Jermolaj a mlynářka (Ермолай и Мельничиха).....	68
7.3.5 Petr Petrovič Karataev (Петр Петрович Каратаев).....	68
7.3.6 Lgov (Льгов).....	69
7.3.7 Setkání (Свидание).....	69
7.3.8 Jáma (Яма).....	70
7.4 Kritika nevěstinců (A. N. Radiščev, A. I. Kuprin).....	71
7.4.1 Jaželbice (Яжелбицы).....	71
7.4.2 Jedrová (Едрово).....	72
7.4.3 Jáma (Яма).....	72
8. Závěr.....	76
Použitá literatura.....	78
Česká literatura.....	78
Ruská literatura.....	79
Anglická literatura.....	80
Internet – české zdroje.....	80
Internet – ruské zdroje.....	81

Resumé.....	83
Резюме.....	84
Seznam příloh.....	86
Příloha č. 1.....	87
Příloha č. 2.....	88
Příloha č. 3.....	89

1. Úvod

Pro většinu děl ruské literatury 19. století jsou charakteristické takové typologické rysy jako návaznost, aluzivnost, nespokojenost s daným stavem, hledání nápravy věcí, podstaty člověka a možností jeho seberealizace. Prvním významným podnětem se ke konci 18. století stalo stěžejní dílo A. N. Radiščeva *Putování z Petrohradu do Moskvy*, z něhož po celé století vycházelo mnoho ruských spisovatelů. Autor v něm pojmenovává a pokouší se řešit řadu palčivých problémů tehdejšího Ruska. Práce se omezuje pouze na některé z nich: kritiku samoděržaví, nevolnictví, nerovných možností, nerovných sňatků, sňatků z rozumu a prostituce.

Práce je rozdělena do dvou částí, teoretické a praktické. Teoretická část se zabývá dobovými historickými souvislostmi, evropskými myšlenkovými a uměleckými proudy. Pozornost je věnována klasicismu, sentimentalismu a zejména osvícenství, které ovlivilo myšlení a činy dvou významných protichůdných osobností ruské kultury 18. století – představitelky moci carevny Kateřiny II. a radikálního myslitele Radiščeva. Následující kapitoly rozebírají politické názory A. N. Radiščeva a přijetí jeho díla kritikou. Zkoumán je také způsob narace a žánr *Putování*, především v kontextu sentimentálního cestopisu. V praktické části je z různých hledisek analyzován povídkový cyklus *Lovcovy zápisky* I. S. Turgeněva a novela *Jáma* A. I. Kuprina. Na analýzu navazuje podrobné porovnání s *Putováním z Petrohradu do Moskvy*, z něhož jsou vyvozeny závěry. Výběr porovnávaných děl byl inspirován výrokiem jednoho z vypravěčů novely *Jáma*: „...jsou pouze dvě skutečnosti staré jako lidstvo samo – prostitutka a mužik“ (Kuprin, 52, 1968).

Cílem práce je prozkoumat, jak se konkrétně projevoval fenomén kontinuity v ruské literatuře, jaké byly základy demokratického myšlení v Rusku, a zjistit, zda je Radiščevovo dílo aktuální, a pokud ano, v čem spočívá jeho aktuálnost. Přínos práce vyplývá z netradičního komparativního kontextu, který přináší některé nové pohledy na zkoumanou problematiku. Byla použita metoda analýzy, klasifikace,

komparace a interpretace, částečně metoda historická. Citace v anglickém jazyce jsou doplněny o autorčin překlad.

2. Klasicismus

2.1 Klasicismus v Evropě

„Klasicismus vznikl koncem 17. a počátkem 18. století ve Francii. Byl podmíněn změnami v tehdejší společnosti, politickým úspěchem vlády Napoleona Bonaparta a tak zvanou intelektuální revolucí a osvícenstvím“ (Glennová, 2009). Název tohoto velkolepého hnutí, které zasáhlo a ovlivnilo všechny kulturní oblasti tehdejší společnosti, pochází se slova *classicus*, které znamená „vynikající, vzorový.“ Svého vrcholu klasicismus dosáhl za vlády francouzského krále Ludvíka XIV., přezdívaného král slunce. „Ludvík XIV. byl francouzský král z rodu Bourbonů vládnoucí v letech 1643 – 1715. Jeho otcem byl král Ludvík XIII., matkou Anna Rakouská ze španělské linie Habsburků. Ludvík XIV. panoval celých sedmdesát dva let, což je zatím nejdéle v celé francouzské historii“ (Skálová, 2001). Stejně tak jako Ludvík XIV. chtěl mít moc nad Francií pevně ve svých rukou, vyznačuje se i klasicismus svými strohými a přísnými pravidly takřka na všechny oblasti lidského zájmu. Charakteristickými prvky tohoto období jsou přísnost, formálnost, střídmost, rozumová kázeň, či pravdivé zobrazení a vyrovnanost. Dokonalosti, nejen v umění, mělo být dosaženo pevně stavenými, přesnými a přísnými pravidly a předpisy. Tyto základní prvky klasicismu shrnul ve svém díle *Umění básnické* (v orig. *L'art poétique*) Nicolas Boileau. Podle Boileaua se klasicistní autor musí obracet především k antickým vzorům, kde už jsou dané formy propracované, a má je napodobovat v souladu s dalšími zákony klasicismu (Sárközi, 2012).

„V malířství byl důraz kladen na přesnou a jednoduchou harmonii, vyváženost v modelaci objemu a klasickou figurální kompozici; barva sama o sobě neměla na plátně žádnou funkci a sloužila jen jako obarvení předmětu. Umění klasicismu bylo formální a chladné, nezaměřovalo se na hlubší emoce. S použitím antické mytologie klasicismus vycházel z apollónských idejí oslavy čisté krásy, byl v

opozici k nespoutaným dionýským tendencím v umění i společnosti“ (Glennová, 2009). Umělci klasicismu nacházeli krásu v antice, v její prostotě. „Přímým podnětem pro inspiraci klasicismu v antice bylo objevení trosek Herkulanea v roce 1709 a vykopávky v Pompejích v roce 1748, které přinesly překvapivá zjištění o životě a umění antiky a vrhaly nové světlo na antické památky“ (Glennová, 2009). Klasicistní sochaři měli v oblibě především bílý mramor, ze kterého tvořili dokonale propracované busty a pomníky slavných osobností.

Přísná pravidla klasicismu se projevovala i v architektuře té doby. Všechny budovy byly pravidelné, zpravidla obdélníkového půdorysu, vpředu často stála mohutná sloupořadí, která byla zakončena trojúhelníkovými štíty. Střídmá výzdoba mohla působit stroze, ale zároveň i vznešeně a mohutně. Typickým příkladem klasicistní architektury byly bezpochyby francouzské parky. Zatímco anglické parky, které se vyznačovaly volnou a divokou přírodou, francouzské klasicistní parky a zahrady se vyznačovaly přísně geometrickými plány. Typické pro ně byly symetrické systémy cest, fontán, altánů a soch. Veškeré keře i stromy byly stříhány do přesných geometrických tvarů. Nejokázalejším symbolem klasicistní literatury byl bezpochyby Versaillský palác, postavený za vlády krále Ludvíka XIV. Této velkolepé stavbě, která měla přilákat pozornost ke králově velikosti a slávě, se však někdy přezdívalo „palác vystavěný na kostech,“ neb na jeho stavbě zemřelo několik tisíc dělníků.

Také klasicistní literatura podléhala přísným pravidlům a normám. Literární tvorba se v tomto období dělila na vysokou a nízkou. Vysoká literatura byla určena pro vznešené a urozené čtenáře, a proto zpracovávala vznešená témata. Líčila osudy urozených a bohatých hrdinů a své náměty čerpala především z antiky. Typickými žánry vysoké literatury byly óda, hymnus, epos a v dramatické tvorbě – tragédie. Na základě Aristotelova díla *Poetica* muselo být v klasicistních tragédiích zachovááno „pravidlo tří jednot.“ To znamenalo tragédii o jedné hlavní dějové linii, která se odehrávala na jednom místě a v jednom čase. Zatímco nízká literatura byla psána pro pobavení měšťanů a chudších vrstev obyvatelstva. Náměty byly brány ze života jak měšťanů, tak i venkovanů. Jednalo se většinou o komická či satirická díla. Do nízké literatury patřila mimo jiné bajka (významnými představiteli byli ve Francii Jean de

La Fontaine a v Rusku Ivan Andrejevič Krylov), ale také satira a v dramatické tvorbě komedie.

2.2 Klasicismus v Rusku

Ruský klasicismus je neodmyslitelně spjat se jménem cara Petra I. „V důsledku dalekosáhlých reforem Petra I. po francouzském příkladu se i v Rusku s příchodem 18. století prosadil dobově nejvýznamnější směr v tehdejší Evropě – klasicismus. Jeho zásluhou ruská literatura během několika desetiletí překonala dlouhodobou středověkou uzavřenost a odtažitost, obnovila spojení se světem“ (Honzík, 30, 1977). Hovoříme-li o ruském klasicismu, nesmíme opomenout nejvýraznější osobnost této epochy, kterou je Michail Vasiljevič Lomonosov. Alexandr Nikolajevič Radiščev věnoval této osobnosti celou jednu kapitolu ve svém stěžejním díle *Putování z Petrohradu do Moskvy*. Michail Vasiljevič Lomonosov se věnoval nejen rétorice, literatuře, gramatice ruského jazyka, ale také chemii, astrologii, mineralogii, fyzice, meteorologii, historii i pedagogice. V díle *Ruská gramatika* položil základy a pravidla ruského jazyka, definoval slovní druhy, věnoval se zde problematice výslovnosti i psané formy jednotlivých slov. V literatuře se zasloužil o vznik klasického ruského čtyřstopého jambu i filozofické ódy. Nutno podotknout, že ruský klasicismus se rozvíjel pod silným vlivem celoevropského myšlenkového hnutí známým pod názvem osvícenství (Просвещение).

2.3 Osvícenství – myšlenkové hnutí v Evropě

Osvícenství jakožto nové filozofické hnutí a myšlenková ideologie vzniklo ve Francii a částečně i ve Velké Británii v 18. století. Osvícenství znamenalo absolutní převrat v dalším vývoji evropského myšlení. Tento filozofický směr odmítal religiozitu, tolik typickou pro předchozí epochu – baroko. Proti slepé víře staví schopnosti a dovednosti člověka – logiku, humanismus, právo, vzdělanost a hlavně racionalismus. Na základě rozumu a vědy osvícenství usilovalo o oproštění se od náboženské ideologie a absolutismu. Nejvýznamnější událostí, která byla ovlivněna myšlenkami osvícenství, se bezpochyby stala Velká francouzská revoluce. Jelikož se v této době rozvíjela technika a prohlubovaly se znalosti z oblastí přírodních věd, stoupenci tohoto myšlenkového hnutí vyžadovali svobodu vědeckého bádání na úkor náboženství. Osvícenci věřili, že díky rozumu se podaří vyřešit všechny doposud nevyřešené problémy a záhady. Pro osvícenství bylo typické, že i obyčejní lidé ze středních vrstev se chtěli začít podílet na politickém dění ve státě. Tito lidé začali studovat, stávali se sečtějšími a vzdělanějšími, psali svá vlastní díla, ať už filozofická či literární. Ve městech začaly vznikat literární salóny a kavárny, kde si lidé navzájem předčítali svá díla, rozebírala se zde filozofická témata, vedly se učené diskuse. Významnou úlohu v osvícenecké filozofii hrál racionalismus, obrana lidských práv, ateismus a kritika náboženství.

V této době řada věd zaznamenala veliký rozmach, jednalo se především o vědy přírodní, jako byla chemie, fyzika, biologie. Velkým mezníkem se stalo vydání vůbec první univerzální encyklopedie, která měla obsahovat veškeré lidské znalosti a dovednosti. Pod tímto unikátním projektem byl podepsán Denis Diderot, jeden z významných osvícenců své doby. Právě tomuto osvícenci a spisovateli platila ruská carevna Kateřina II. doživotní rentu poté, co se dostal do tíživé finanční situace. Tímto štědrým gestem dala ruská carevna Diderotovi možnost naplno se věnovat kompletování encyklopedie a zasvětit svůj život literatuře.

Mluvíme-li o osvícenství, nesmíme opomenout nedílnou část tohoto filozofického hnutí, kterým je racionalismus. Jak již sám název vypovídá, základem racionalismu je rozum (*ratio*). Tento filozofický směr chápal jako jediné možné pravdivé poznání skutečnosti skrze náš rozum. Naše smysly nás mohou klamat, jsou subjektivní. Přijímáme-li tedy informace skrze naše smysly, pak je potřeba je dále zpracovat naším rozumem a až pak dosáhneme pravdivého poznání. Hlavním zakladatelem tohoto filozofického hnutí byl René Descartes. Tento filozof tvrdil, že nic, kromě matematiky, která je daná a pravdivá, nesmíme považovat za pravdivé. O všem lze pochybovat a my musíme pochybovat, neboť pochybnost je jediná jistota. Jeho nejslavnějším výrokem je: „Pochybuji, tedy myslím. Myslím, tedy jsem (Dubito ergo cogito. Cogito ergo sum). Tímto citátem Descartes vyjádřil názor, že jediná věc, kterou nelze v životě člověka zpochybnit, je naše bytí. Neboť jestliže je člověk schopen pochybovat, pak tedy musí myslet. A jestliže myslí, tak podle Descarta musí i existovat. Tento výrok se stal ústřední myšlenkou celého racionalistického proudu myšlení.

Další významnou osobností, která přispěla k racionálnímu myšlenkovému obratu v 18. století, byl francouzský filozof Voltaire. Voltaire reprezentoval nejen myšlenky racionalismu, ale i myšlenky humanismu. Tento filozof je znám svým výrokem, jímž zastupuje i princip tolerance: „Nesouhlasím s tím, co říkáte, ale až do smrti budu hájit Vaše právo, říkat to.“ Voltaire mimo jiné rozpracoval svou teorii, že k poznání docházíme naší zkušeností. Na rozdíl od některých filozofů své doby nevěřil tomu, že člověk má svůj osud předem předurčen. Podle Voltaira je každý člověk, ať pochází z jakékoli společenské vrstvy, schopen obrátit svůj osud k lepší budoucnosti. A to díky vzdělání, kultuře, vědě a technice. Díky těmto názorům je zřejmé, že Voltaire nebyl zastáncem absolutismu.

2.4 Vláda carevny Kateřiny II. v Rusku

V době osvícenství vládla v Rusku carevna Kateřina II., která na základě osvíceneckých myšlenek zavedla některé modernizační reformy. „Podstatný rozdíl mezi osvíceným absolutismem evropským a ruským samoděržavím spočíval v sociálním zázemí obou těchto, navenek ne zcela nepodobných, historických jevů. Osvícený absolutismus evropský musel počítat s mohutnějícím třetím stavem, který se v průběhu 18. století stával reálnou silou jak v ekonomickém, tak i v společenském životě evropských zemí. Tato vitální společenská síla nejen získává rozhodující podíl na tvorbě národního bohatství, ale je i rezervoárem rozrůstajícího se státního i mocenského aparátu centralizovaného státu. Naproti tomu v ekonomice kateřinského Ruska zaujímal novodobá buržoazie jen periferní postavení. Na konci vlády Kateřiny II. žila ve městech jen 4% obyvatel carské říše a základním zdrojem státního důchodu byla daň z duše. Třetí stav, který byl v ostatních evropských zemích zpočátku oporou a později hybnou silou rozpadu absolutistické monarchie, neměl koncem 18. století v Rusku výraznější podíl ani na ekonomických zdrojích, ani ve vnitřní správě říše“ (Švankmajer, 77-78, 1970).

Kateřina II., původem Němka, se dostala k moci tzv. „Dámskou revolucí“, při které svrhla z trůnu svého manžela Petra III., kterého nechala zatknout a uvěznit. Několik dní po „Dámské revoluci“ Petr III. za záhadných okolností zemřel. Existovala teorie, že byl otráven jedem ve víně a to na příkaz carevny Kateřiny II. Jelikož neexistovaly žádné potvrzené zprávy, jak car Petr III. zemřel, objevil se mezi lidem názor, že se carovi podařilo utéct a vyhnout se tak smrti. Této spekulace využil ukrajinský kozák Jemeljan Ivanovič Pugačev a prohlásil se za cara Petra III. Skutečnost, že se jím prohlásil sám, se začala později nazývat „samozvanectvím.“ Po nástupu na trůn carevny Kateřiny II. ji ukrajinští kozáci žádali o samostatnost. Kateřina II. to však razantně odmítla. „Od připojení k Rusku roku 1654 zbavovalo samoděržaví Ukrajinu postupně jejích autonomních výsad a práv“ (Švankmajer, 70, 1970). Ukrajinští kozáci odmítli žít dál pod nadvládou Ruska a roku 1773 se sjednotili pod vedením Jemeljana Pugačeva, který se nedlouho poté prohlásil za cara

Petra III. Postupně se ke kozákům připojily četné národy z Uralu a Povolží. Kozákům se podařilo dobýt Kazaň, pak se ale štěstí od nich odvrátilo, povstání bylo krvavě potlačeno a Jemeljan Pugačov byl pro výstrahu druhým popraven na Rudém náměstí v Moskvě. Tím klesly naděje na samostatnost Ukrajiny.

Kateřina II. je oslavována jako osvícená panovnice, je však nutno dodat, že za její vlády došlo k utužení nevolnického systému. Tato „osvícená panovnice“ si zakládala na neotřesitelném postavení cara, kterého může soudit pouze Bůh. Devadesát procent obyvatelstva za její vlády neumělo ani číst, ani psát. Díky jejím reformám shora obyčejní lidé žádné zlepšení životní situace nepocítili. Na základě korespondence s významnými francouzskými osvícenci si ruská carevna Kateřina II. byla na jednu stranu vědoma, že nevolnictví by mělo být zrušeno, jelikož porušovalo základní lidská práva a svobody. Na druhou stranu si však uvědomovala rizika, pokud by tento čin udělala. Zrušením nevolnictví by proti sobě poštvala ty, kteří jí na trůn dopomohli. Neboť převrat byla schopna provést jen díky podpoře šlechty, která samozřejmě měla veliký užitek z nevolnického systému. V dopisech jí Voltaire domlouval, že nevolnictví zásadně porušuje všechna lidská práva a že ona, osvícená panovnice, by se měla zasloužit o konec tohoto vykořisťovatelského systému. Nikdy se tak ovšem nestalo.

Za její vlády však přicházela na její pozvání do Ruska inteligence ze zahraničí. Kateřina díky ní chtěla přiblížit zaostalé Rusko západní Evropě. Iniciovala otevření nové univerzity a odborných škol, do kterých však směly chodit pouze šlechtické děti. Zavedla měnovou reformu – nechala vytisknout první papírové ruble. Kateřina II. zároveň nechala posílit a nově vybavit armádu, rozdělila zemi do padesáti gubernií, aby dosáhla vyšší efektivity při vybírání daní. Nechala spravovat za státní peníze cesty. Na základě vítězné války s Tureckem získalo Rusko trvalý přístup k Černému moři, které bylo tehdy hlavním obchodním uzlem. Za její vlády vzrostla mezinárodní prestiž Ruska. Carevna se zasloužila o osídlení řídce obydlených území, například Kamčatky, Čukotky, Sachalinu, Aljašky – půdu v těchto oblastech rozdávala zadarmo. Za jejího panování došlo k rozvoji důlního podnikání. Co se týče oblasti kulturní, Kateřina II. nadšeně skupovala ve velkém

obrazy a zanechala tak Rusku obrovské dědictví, dnes vystavené v Zimním paláci v Sankt-Petěrburgu.

Za její vlády však na druhou stranu došlo k utužení nevolnického systému. Mnoho volnomyšlenkářských spisovatelů nechala poslat na Sibiř (např. A. N. Radiščev). Zavedla nucené práce v dolech a manufakturách. „Málokterý z ruských carů tolik cestoval po Rusi a připojených oblastech říše jako Kateřina II. Carevna přikládala těmto cestám zvláštní význam. Podněcoval ji nejenom zvědavý zájem přímo vidět to, co znala jen z doslechu a z relací gubernátorů a vojvodů. Jako by si sama chtěla ověřit oddanost lidu celého impéria. Tyto inspekce však byly vždy předem pečlivě připravenou velkolepou carskou podívanou“ (Švankmajer, 72-73, 1970). Charakteristickým rysem její vlády jsou tedy tzv. Potěmkinovy vesnice. Ve skutečnosti to byly kulisy, které byly postaveny před reálné domy na březích řeky Volhy, po které carevna proplouvala. Po proplutí carské lodi byly opět strženy. Tím měla být zajištěna iluze, že si obyčejní lidé za její vlády žili dobře. Navzdory tomu, že se carevna nazývala „osvícenou panovnicí“, kriticky přijala Velkou francouzskou revoluci. Zásadně odmítla fakt, že by prostý lid mohl svrhnout korunovaného panovníka. „In Russia, the fall of the Bastille was greeted with public rejoicing; people embraced each other, danced in the streets of St Petersburg... But the Russian official Press followed events with horrified fascination... From the beginning, Catherine was aware of the international implications of the French Revolution and its possible impact on Russian absolutism“ (D. M. Lang, 121, 1959). „V Rusku bylo dobytí Bastily nadšeně přivítáno. Lidé tancovali v ulicích Sankt-Petěrburgu. Oficiální tisk ovšem sledoval tyto události s úzkostí. Kateřina II. si byla vědoma mezinárodních důsledků Velké francouzské revoluce, ale i možného dopadu na ruský absolutismus.“

„Carevna Kateřina II. mimo jiné také vydala rozhodnutí o zabavení velké části církevní půdy, čímž byly do státní pokladny převedeny asi dva miliony nevolných rolníků. Státní pokladna sice převzala některé povinnosti, které dosud plnily kláštery (např. péče o invalidy), ale tyto výdaje tvořily jen o málo více než

desetinu příjmů, které sekularizovaný majetek vynášel“ (Švankmajer a kol., 177, 2002).

„Never in Russia has there reigned such cultured savagery as Russia witnessed during the eighteen century's second half... Serfdom in the Russian village was comparable to that of the Negroes living on American plantations at the time of slavery“ (Clardy, 71, 1964). „Za celou dobu bohaté historie nevládlo v Rusku takové barbarství, jakého bylo Rusko svědkem ve druhé polovině 18. století. Nevolnictví v ruských vesnicích bylo srovnatelné s otroctvím černochů na amerických plantážích.“

Svůj odpor a nevoli k vládě vyjádřil A. N. Radiščev mimo jiné také slovy: „I am the same that I was and will be all my life. Not cattle, not a plant, not a slave, but a human being“ (Clardy, 71, 1964). „Jsem takový, jakým jsem byl a jakým i budu po celý můj život. Ani dobytek, ani rostlina, ani otrok, ale lidská bytost.“

Vláda Kateřiny II. Veliké byla celkově velice rozporuplná. Bezpochyby to byla veliká osobnost se všestrannými zájmy a širokým rozhledem. Svými reformami navázala na tradici Petra I. Velikého. Zasloužila se o rozvoj Ruska. Její ideje byly v mnohém pokrokové. Leckdy ovšem nenašla odvahu je realizovat, tudíž zůstaly pouze na papíře.

3. Sentimentalismus, sentimentální cestopis

V ruské literatuře se koncem 18. století postupně začíná objevovat nový literární směr zvaný preromantismus, v Rusku spíše známý pod pojmem sentimentalismus. Tento název naznačoval, že se bude jednat o směr kladoucí důraz na emocionálnost a citové prožívání jedince. Sentimentalismus vzniká v reakci na klasicismus, ve kterém byla na vše, včetně literatury, stanovena velice přísná pravidla a umělci byli povinni je dodržovat. „Filozoficky sentimentalismus vycházel z gnozeologie sensualismu, považující smysly za jediný zdroj pravdivého poznání, na rozdíl od racionalistů, kteří tvrdili, že v rozumu jsou předem dány základní věčné pravdy. Přívrženci sentimentalismu vystoupili s požadavkem osvobození osobnosti, smyslovosti, citů a pravdy srdce“ (Jehlička a kol., 1993, 33). Sentimentalismus jakožto nový směr vytvořil pomyslný most mezi ustupujícím klasicismem a nastávajícím romantismem. Tento směr vznikl ve Francii jako životní postoj, či styl nově nastupující sociální třídy – měšťanstva. Nutno podotknout, že v Rusku tato třída touto dobou ještě neexistovala. V Rusku tento postoj zaujímala vzdělaná inteligence z řad šlechty. Touha vymanit se z odkazu racionalismu, který zásadně popíral vnímání světa skrze city a pocity, ale také z klasicistních uměleckých zásad se stala centrálním hnacím mechanismem. Sentimentalismus našel uplatnění především v literatuře, v malířství se nijak zvlášť neprojevil. Ovšem v architektuře se na rozdíl od francouzských zahrad začala dávat přednost anglickým parkům, které měly blíže k přírodě. Myšlenka budovat tyto anglické parky, připomínající přírodní scenérie, vycházela z názorů tehdy velmi oblíbeného francouzského filozofa J. J. Rousseaua.

Jean Jacques Rousseau byl velmi významným spisovatelem a některými filozofy byl nazýván druhým velkým filozofem od dob Aristotela. Jeho osobní život se v mnohém ovšem neshodoval s filozofií, o které psal. Ačkoliv hlásal nutnost návratu k přírodě, sám v ní čas netrávil. Přestože kritizoval dědičnost aristokratických stavů, rád se nechal vydržovat a zván na nablýskané plesy. Jeho

nejslavnější díla se týkala správné výchovy dětí, ve kterých nabádal k výchově k přirozenosti, nezkaženosti, lásce k přírodě, sám však své děti krátce po narození umístil do sirotčinců. Nutno tedy dodat, že ačkoliv se k jeho odkazu a myšlenkám hlásilo a dodnes hlásí nespočet lidí, byl J. J. Rousseau velmi rozporuplnou postavou.

V sentimentalismu hrají hlavní roli city, pocity a nálady, které umělci nemohou nadiktovat žádné předpisy. Sentimentalisté věřili, že svět je natolik složitý, že ho nelze pochopit rozumem, o což se snažili racionalisté, ale naopak, že svět lze pravdivě a úplně pochopit pouze skrze naše vnímání a naše city. Lze tedy říci, že sentimentalismus pozdvihl na první místo citovou a mravní stránku života lidí, projevil zájem o lidské nitro, o prostého, obyčejného člověka a jeho každodenní bytí. Sentimentální spisovatelé zdůrazňovali opravdovost citu a prožívání. Kladli důraz na to, že každý člověk má právo na ničím neomezovaný citový život. Právě cit byl pro sentimentalisty zdrojem morálnosti a nebylo tedy podle nich třeba ho nijak racionálně regulovat.

Sentimentalisté milovali přírodu, neboť příroda jako jediná jim rozuměla, odrážela jejich pocity. Jako první si sentimentalisté začali uvědomovat, že přírodu nelze ovládnout, je naprosto nevyzpytatelná, záhadná, vzbuzovala v nich úžas tím, že se neřídila žádnými pravidly. Pokud se hrdina v literárním díle cítil opuštěný a smutný, příroda se také zdála být zádumčivá. Jestliže měl strach, příroda v něm tento pocit umocňovala. Naopak byl-li hrdina šťasten, i vyličení krajiny okolo něj bylo ryze optimistické. Ideální kulisou pro sentimentalistická díla byla proto tajemná místa jako například rozvaliny starých hradů, hřbitovy, kláštery, nebo naopak civilizací nedotčená příroda. Často se objevovaly postavy mnichů, poutníků, uprchlých vězňů. To znamenalo postavy, o kterých čtenář nic nevěděl, byly pro něj záhadné a tudíž lákavé. Spisovatel sám soucítil se svými hrdiny, žil jejich osudy spolu s nimi a tento pocit chtěl vyvolat i u čtenáře. Můžeme tedy snadno vyvodit, že sentimentalismus byl směr subjektivní. Jak již bylo zmíněno, sentimentalisté stavěli do popředí lidskou osobnost a její vnímání, čímž bojovali proti konvenčním pravidlům danými klasicismem. Největší oblibě se tedy těšily takové literární žánry,

které dávaly umělci možnost odhalit lidskou duši, těmi byly deníky, cestopisy, dopisy, zpovědi, paměti či romány v dopisech.

Hlavní prvky sentimentalismu se v ruské literatuře nejvíce projevují v tvorbě dvou od sebe se lišících autorů, Nikolaje Michajloviče Karamzina a Alexandra Nikolajeviče Radiščeva. Karamzin stavěl svá díla na typických sentimentálních protichůdnostech, jakými byly např. vesnice versus město. Ve svých dílech ukazoval vedle sebe postavy idylických, morálně čistých vesničanů s morálně zkaženými a marnotratnými šlechtici. Zatímco Karamzin přehlížel hroznou skutečnost života rolníků na venkově a čtenáři předkládal pouze idylické líčení venkovanů, Radiščev jako první ruský spisovatel zobrazil skutečný život na vesnici, a to bez přikrášlování. Své pocity popisoval jen v nejtěsnější souvislosti s událostmi. Poprvé přivedl na scénu ruského rolníka, jelikož usiloval o to, aby pravdivě ukázal hrůzy tehdejších poměrů rolnictva. Radiščevův vypravěč v díle *Putování z Petrohradu do Moskvy* se stal prvním soucítícím poutníkem v historii ruské literatury. Podle J. Honzíka bychom mohli říci, že od Radiščeva pokračovala imaginární literární linie směrem k realismu a poté ke kritickému realismu, zatímco od Karamzina vedla tato imaginární čára k romantismu a později k symbolistům (Hončík, 34-39, 1977). Sám A. N. Radiščev reagoval na novelu *Ubohá Líza* od N. M. Karamzina slovy: „Кaramзин не хочет, чтобы у него помутилось на душе... и, зажав нос, обходит кварталы, где ютится парижская и лондонская беднота, да и в России он больше ищет своих героев вверху и в середине, не заглядывая вниз. Ибо *Бедная Лиза* – грустная повесть о невозможности счастья на земле вообще, а не история реальной крестьянской девушки“ (Кулакова, 82, 1949).

Obsahem sentimentálního cestopisu byl popis zážitků, dojmů a událostí z autorovy cesty po jemu neznámých končinách rodné či cizí země. Cestopis obvykle obsahoval záznamy o kulturních, sociálních a geografických zvláštностech, se kterými se autor během své pouti seznámil. Tento typ narace vystavěný na chronotopu cesty poskytl autorovi možnost vytvořit panoramatický obraz reálií, s nimiž se setkal. Sentimentální cestopis, který se vyvinul jako samostatný literární žánr zhruba na konci 18. století, se z velké části zabýval pouze prožitky, pocity a

dojmy cestovatele z putování. Nekladl důraz na události a děj, dílo se zabývalo spíše sentimentálním prožíváním hlavní postavy. Hrdina, který byl tradičně autorem deníku, si na prvním místě zapisoval své dojmy a pocity než prožité události. Významné místo mezi sentimentálními cestopisy zaujímalo dílo anglického spisovatele Lawrence Sterna s názvem *Sentimentální cesta po Francii a Itálii*, v originálním znění: *A Sentimental Journey Through France and Italy*, napsané roku 1768. Lawrence Sterne zde, jako jeden z prvních autorů světové prózy, kladl důraz právě na chvilkové a individuální prožitky, které vznikaly v souvislostech s různými situacemi, ve kterých se autor ocitl. Popsal zde jednotlivé dialogy a rozhovory s obyčejnými lidmi, které při svém putování potkal. Tyto prožitky a dialogy pak vytvořily osu celého cestopisu. Pro Lawrence Sterna slovo „sentimentální“ označovalo filozofii soucítění a naslouchání lidem a to bez ohledu na jejich názory, vyznání, sociální postavení. Toto chápání bylo velmi průlomové na tehdejší dobu. „The journey as a literary form had by Radishchev's time moved far from its origins... Leading examples were Lawrence Sterne's *Sentimental Journey through France and Italy* – which Radishchev acknowledged to be his main model. Others were Goethe's *Italienreise*, Verne's *Le Voyageur sentimental ou ma promenade a Verdun*, Carl Philippe Moritz's *Reisen eines Deutschen in England*, and N. M. Karamzin's *Letter of a Russian Traveler*” (Clardy, 72, 1964). „Putování jako literární útvar se v Radiščevově době posunulo daleko od své původní struktury. Vedoucími představiteli byli Lawrence Sterne a jeho *Sentimentální cesta po Francii a Itálii*, která se stala hlavním modelem pro Radiščeva, Goetheova *Italienreise*, Verneův *Le Voyageur sentimental ou ma promenade a Verdun*, *Reisen eines Deutschen in England* Carla Philippa Moritze a *Dopisy ruského cestovatele* (Письма русского путешественника) N. M. Karamzina.“

Na rozdíl od početných sentimentálních cestopisů, které vznikaly koncem 18. století, *Putování z Petrohradu do Moskvy* napsané A. N. Radiščevem není typickým představitelem tohoto žánru. Splňuje však některé prvky typické pro sentimentální cestopisy, a proto je mezi ně řazeno. Z díla je cítit autorova nespokojenost, kritika ba dokonce nenávisť k absolutistickému režimu v carském Rusku, která se jen stupňuje s každým dalším rozhovorem a zamyšlením cestovatele nad situací v Rusku. Na

druhou stranu však *Putování z Petrohradu do Moskvy* není pouhým odrazem nálad a duševního stavu autora, nýbrž poskytuje široký záběr zobrazující celé nevolnické Rusko. Největší pozornosti se dostalo rolnictvu jakožto nejpočetnější sociální vrstvě. Autor v díle rozmlouval s rolníky, rekruty, slepcem, vozky, ale i s intelektuály, kteří mu předkládali své – v základě Radiščevovy návrhy na zlepšení neúnosné situace v nevolnickém Rusku. V *Putování z Petrohradu do Moskvy* se vůbec poprvé v ruské literatuře objevila celá nepřikrášlená skutečnost tehdejšího života a všechny hrůzy, které obnášela – prodávání lidí na trhu vedle dobytka, znásilňování, psychické i fyzické týrání rolníků statkáři, nespravedlnost a nemožnost dovolat se svého práva, či odvody rekrutů. Je tedy možné říci, že *Putování z Petrohradu do Moskvy* není pouze sentimentálním vyličením situace v Rusku, ba právě naopak, vypravěč odjel z Petrohradu a postupně pod vlivem dojmů ze setkání s různými lidmi se přeměnil ze sentimentalisty a snílka v revolucionáře.

5. Politické názory A. N. Radiščeva v díle

Putování z Petrohradu do Moskvy

„Of all the Russian writers of the eighteen century, there is probably none more outstanding in his demands for the abolition of serfdom than Radishchev. He undertook a study of Russian society and government, which led to publication of a bitter condemnation of serfdom“ (Clardy, 87, 1964). „Ze všech ruských spisovatelů 18. století není žádný tak výjimečný ve svých požadavcích na zrušení nevolnictví jako A. N. Radiščev. Právě on provedl studii ruské společnosti a formy vlády, která vedla k napsání díla ostře kritizujícího nevolnictví v Rusku.“

„Всё, что волновало великого мыслителя на протяжении двух десятилетий, нашло отражение в *Путешествии из Петербурга в Москву*, гениальной книге, которую справедливо называют подвигом всей жизни Радищева“ (Кулакова, 42, 1949). A Kulakova právem nazývá ve své knize *A. N. Радищев – Очерк жизни и творчества* sentimentální cestopis A. N. Radiščeva: „энциклопедией русской жизни XVIII века.“

„*Путешествие из Петербурга в Москву* – синтез творчества Радищева. В нем объединяется всё – умное сострадание, ненависть к самодержавию (столь страстно звучащая в *Вольности*, и мысль о силе личного примера, положенная в основу *Жития Федора Васильевича Ушакова*, и черты достойного сына отечества, и утверждение возможности свержения угнетения лишь революционным путём, и законодательные проекты Радищева и многое другое“ (Кулакова, 44, 1949).

Podle A. Kulakové (43-44, 1949) A. N. Radiščev odmítal tvrzení J. J. Rousseaua: „Člověk je od přírody dobrý.“ Ztotožňoval se spíše s teoriemi R. Descarta: „Člověk se nerodí ani zlý, ani dobrý.“ To znamená, že teprve na základě fyzických vjemů člověk poznává svět, vytváří si k němu vztah, názory. Taková je

cesta poznání. Charakter člověka není dán, je vytvářen okolnostmi, které člověka obklopují. Těmito skutečnostmi je myšleno vzdělání, výchova, materiální podmínky, ve kterých člověk žije, společenské postavení, druh vlády ve státě, ve kterém jednotlivec žije. Jestli v člověku převládne dobro či zlo, je plně závislé na souhrnu těchto podmínek. Každému člověku je zároveň vlastní touha po štěstí, lásce a svobodě.

A. N. Radiščev dále nesouhlasil s J. J. Rousseauovým tvrzením, že člověk je od přírody svobodný. „В России две трети граждан находятся в состоянии узаконенного рабства. Они презрены, унижены, лишены человеческих прав, голодны, не имеют крова и необходимой одежды. Закон позволяет господину относиться к слуге как к вещи. Закон разрешает помещику заставлять крестьянина работать шесть дней в неделю на барщине. В России государь источник всех законов“ (Кулакова, 45, 1949).

Z dvaceti šesti povídek, ze kterých se *Putování z Petrohradu do Moskvy* skládá, se dvanáct z nich věnuje podmínkám nevolníků. Přitom tyto kapitoly nejdou jedna za druhou, vyskytují se střídavě s těmi, ve kterých A. N. Radiščev kritizuje cenzuru, soudnictví, školství, nerovné a vynucené sňatky atd. Tato struktura umožňuje lépe a ze všech stran pochopit krutý systém samoděržaví v Rusku. „Radishchev gave all the conventional arguments against serfdom. It violates natural law, contradicts the principle that a man owns what he labors upon” (McConnell, 79, 1964). „Radiščev v díle uvedl všechny racionální argumenty pro zrušení nevolnictví. Nevolnictví stojí proti přirozenému zákonu a odporuje principu, že co si kdo vypěstuje, to také vlastní.“

Radiščev si byl vědom nevyhnutelnosti revoluce, doufal v uskutečnění ideálního typu vlády. Věděl však, že tento den je ještě daleko. Tyto dvě ideje jsou promítnuty do celého díla. Dávají knize trochu tragický, ne však plně pesimistický tón. Radiščev sám o díle řekl: „Этот роман учит мужеству, умению смотреть в глаза истине и готовности к борьбе“ (Кулакова, 70, 1949). Podle Radiščeva v boji za budoucí štěstí nemalou roli musí sehrát člověk – nejednou v díle ukázal význam každého

jednotlivce, každé lidské osobnosti. Ve svém díle zmínil osobnost Luthera, Petra I., Descarta, Jana Husa, Galilea, zároveň si byl však vědom: „Не все люди – великие люди. Но обязанность каждого человека способствовать усилению обстоятельств, которые помогли бы распространению прогрессивных идей“ (Кулакова, 72, 1949).

Funkci vypravěče v díle *Putování z Petrohradu do Moskvy* přejímaly i jiné postavy – tak například autorství ódy *Volnost* se v románě připisuje neznámému cestujícímu, se kterým se vypravěč setkal v hostinci. Tyto kapitoly jsou si však myšlenkově velice blízké. Ne příliš dlouhé monology se tu setkávají s výpověďmi cestujícího a vytvářejí tak ucelený obraz strádajícího ruského lidu. Radiščev neusiloval o to, popsat charakter jednoho individuálního člověka, nýbrž všech nevolných lidí. Neboť ten byl určen právě prostředím, ve kterém byli nuceni žít. V souladu s tím popisuje v zastávkách, které jsou věnovány nevolníkům, život zdola. Právě to dodává dílu větší autentičnost a reálnost. Radiščev nepopisoval krvavé, tragické a drastické scény mučení nevolníků, i když i těchto případů bylo, bohužel, nespočet. Ba právě naopak, věnoval se každodenním útrapám nevolníků, ukázal všednost dní, které udělaly tento sentimentální cestopis ještě silnějším, účinnějším a působivějším. Tím, že Radiščev dokázal do svého díla vmísit prvky satiry, ironie i realismu, se zásadně odlišil od ostatních spisovatelů sentimentalismu. Jelikož Radiščev věřil ve vytvoření svobodného ruského státu, byla jeho ironie namířena proti tehdejší formě vlády a morálce.

Radiščev se nejednou zabýval otázkou, jaká forma vlády by byla ta nejlepší. Moc může být dána do rukou jednotlivci nebo několika vyvoleným. Každá z těchto forem vlády bude však fungovat pouze tehdy, když bude moc tohoto jednotlivce či skupiny omezena spravedlivými zákony. Tento názor byl založen na historických faktech, která již po několikáté ukázala, že pokud je jednotlivci vložena do rukou neomezená moc, svoboda žádného člověka není v bezpečí. Radiščev tedy již ve druhé polovině 18. století došel k závěru, že jedinou možností, jak udržet pod kontrolou autoritativního vládce, je ustanovit vládu. Vládce by pak byl povinen konat vše pouze v souladu se zákony, schválenými vládou. „The sovereign power in

society is law, because it is one and the same for all“ (Clardy, 88, 1964). „Nejvyšší mocí ve společnosti je zákon, neboť je jeden a ten samý a to pro všechny.“ Tato forma vlády by podle Radiščeva měla být schopna zaručit vrozené právo každého člověka na dostatečné množství jídla a dalších základních lidských potřeb. Každý člověk by měl mít tolik půdy, aby z ní byl schopen uživit sebe a celou svou rodinu.

Na rozdíl od Rousseaua, který hlásal návrat lidstva k přírodě, Radiščev míní, že pouze díky civilizaci může člověk plně využít svých schopností. Radiščev, stejně jako ostatní filozofové 18. století, kladl důraz na vzdělání. Nebyl však zastáncem klasického drilování slov a pouček nazpaměť. Vzdělání by podle něj mělo rozvinout v člověku jeho přirozené dovednosti a připravit ho lépe na život. „Education is esteemed by Radischev as a method of improving society. He felt that it would serve to strengthen the concept that the government is dependent upon a literate public. He felt that it would help eliminate illiteracy among the peasants“ (Clardy, 90-91, 1964). „Radiščev chápal vzdělání jako metodu, díky níž dojde ke zkvalitnění podmínek ve společnosti. Věděl, že vláda by pak byla více závislá na mínění lidí, kteří by se díky vzdělání stali gramotnými. Chtěl také docílit snížení negramotnosti na venkově.“

Co se týče Radiščevových názorů na vojenskou otázku ve státě, Jesse V. Clardy ve svém díle *The Philosophical Ideas of Alexander Radishchev* napsal: „Radischev endorsed the idea that a government must maintain a military force capable of protecting its citizens from foreign aggression“ (Clardy, 100, 1964). „Radiščev byl zastáncem myšlenky, že stát má mít tolik vojenských složek, aby byly v případě nutnosti schopny ochránit obyvatele daného státu.“ Další myšlenkou bylo, že by v armádě měly být setřeny rozdíly mezi společenskými vrstvami. Všichni muži, sloužící v armádě, by měli být bez rozdílů šaceni a cvičeni.

Po anglickém a americkém vzoru Radiščev žádal změny v oblasti soudnictví. Nesouhlasil s tím, že člověk mohl být popraven bez patřičného soudu. Volal po zavedení práva obžalovaného moci si přivést svědka, který by ho ospravedlnil, i po právu moci si vybrat svého obhájce. „In important cases during the reign of Catherine II, the government ordinarily refused to allow an accused person the right

to have a defense attorney. For example, in Radishchev's own case, he was arrested and placed in the Fortress of St. Peter and St. Paul, where he was given no opportunity to secure an attorney or to formulate any type of defense" (Clardy, 102-103, 1964). „V důležitých případech během vlády Kateřiny II. bylo odsouzeným většinou zamítnuto právo být obhajován profesionálem. To byl i Radiščevův případ. Radiščev byl zatčen a uvězněn v Petropavlovské pevnosti. Nedostal možnost si ani najmout obhájce, ani se obhajovat sám.“

Radiščev mimo jiné napsal návrh na snížení počtu obávané tajné policie, jejíž hrůzné činy byly nechvalně známé. Nelíbilo se mu ani nepsané pravidlo, které platilo ve všech ruských rodinách – otec, hlava rodiny, byl majitelem veškerého rodinného jmění. Mohl kdykoliv vydědit své děti, vyhnat je z domu a nedat jim ani rubl. Podle Radiščeva by bohatství mělo náležet celé rodině. Vystupoval i proti tabulce hodností, kterou zavedl Petr I. (příloha č. 3) „Табель о рангах – закон о прохождении государственной службы, изданный 24 января 1722 года Петром I. Основная часть закона состояла из таблицы вводимых в России гражданских, военных, морских и придворных чинов, получение каждого из которых первоначально было связано с исполнением определенной должности. Все чины были разделены на 8 классов. С получением соответствующих чинов было связано приобретение дворянства для лиц низкого происхождения. Петровская Табель о рангах, окончательно ликвидировав служебные преимущества старой аристократии, узаконила путь получения дворянства чрез выслугу, способствовала формированию могущественной чиновничьей бюрократии 18. века“ (Кулакова, Западов, 45-48, 1974).

V některých kapitolách díla *Putování z Petrohradu do Moskvy* byla kritika nevolnictví hlavním tématem, v jiných se stala pouze okrajovým. Zastávkami, které obsahovaly nejostřejší kritiku nevolnického systému a samoděržaví, byly *Ljubaň*, sen, popsaný ve *Spaské Polesti*, *Chotilov*, *Horní Voloček*, *Měďná*, óda *Volnost* v kapitole *Tver* a *Pěšáky*. Kritikou sňatků z donucení, otázkou nevěstinců, venerických chorob a věna se zabýval v kapitolách *Jaželbice*, *Valdaje*, *Hrádek* a *Černá Blata*. Další oblastí, kterou Radiščev shledal hodnou kritiky, byla oblast

soudnictví, kterou otevřeně zkritizoval v zastávce *Zajícov*. Otázka školství se stala hlavním tématem *Podbřezové*. Na prodej lidí na trhu hned vedle dobytka poukázal v zastávce *Měd'ná*. Kritika hodnotí a cest k jejich získání byla hlavním tématem *Tosny*, *Vydropusku*. Na nerovné postavení, i v tak malicherných otázkách, jako je například přednostní zapřažení koní, bylo poukázáno v zastávkách *Sofie a Závidov*. Kritika censury i krátký historický přehled o cenzuře Radiščev představil v zastávce *Trhov*. Otázky přirozeného práva se Radiščev dotkl v kapitolách *Tver*, *Zajícov*, *Novgorod* a *Chotilov*.

4. Dobový ohlas díla

Putování z Petrohradu do Moskvy, v němž Alexandr Nikolajevič Radiščev vystoupil s výjimečně odvážnou kritikou a odsouzením absolutistického řádu, vyvolalo mezi šlechtou hrůzu a paniku a po přečtení této knihy pokládala Kateřina II. Radiščeva za jednoho z nejnebezpečnějších nepřátel. „Для Екатерины II Радищев – бунтовщик хуже Пугачева“ (Кулакова, Западов, 6, 1974). Přitom do té doby nejednou Kateřina II. opakovala: „Нет в Европе народа, который бы более любил своего государя, был искреннее к нему привязан, чем русский“ (Кулакова, 63, 1949). Avšak po přečtení Radiščevova díla si Kateřina II. do svých poznámek napsala: „Šíří se tu francouzská nákaza: odpor k vládě. Autor knihy je naplněn a nakažen francouzským bludem; všemožně usiluje a vyhledává možnost, jak snížit úctu k vládě a úřadům a vyvolat nespokojenost lidu proti vrchnosti a vládě. Hovoří se zde hodně urážlivě o moci a o vládě, kterou, jak je vidět, autor nenávidí. Autor nemiluje cary, a kde jen může, zbaví je úcty i lásky a každé příležitosti s nevídanou odvahou dychtivě využívá“ (Gorbunov, 101-102, 1951).

S obdobím osvícenství v Rusku jsou neodmyslitelně spjaty dvě postavy – Alexandr Nikolajevič Radiščev a carevna Kateřina II. Oba dva se s myšlenkami osvícenství ztotožnili jiným způsobem. „Radiščev a Kateřina II. jsou dva typy zcela protichůdné. Hned na počátku své činnosti vystoupil Radiščev jako politický myslitel a revolucionář, který bojoval za svržení nevolnického řádu, kdežto Kateřina II. nepřestávala být ani v době, kdy si zahrávala s liberalismem, horlivou zastánkyní nevolnictví a samoděržaví. Povolila sice po jistou dobu vydávání satirických časopisů, ale kladla si podmínku, aby se kritika nedostatků vedla „usměvavou“ cestou“ (Gorbunov, 89, 1951).

Podle Gorbunova (69, 1951) se Radiščevova prvotina, ve které ostře zkritizoval nevolnictví, nazývala *Část putování* (*Отрывок путешествия*). Tuto prvotinu otiskl v roce 1772 v Petrohradě časopis *Живонусец*, jehož vydavatelem byl

N. I. Novikov. Lze předpokládat, že tato *Část putování* byla pouze náčrtem Radiščevova nejslavnějšího díla *Putování z Petrohradu do Moskvy*. „Едва анонимно изданное *Путешествие из Петербурга в Москву* поступило в продажу, начались поиски автора крамольной книги. Радищева приговорили к смертной казни, замененной по „высочайшему матернему милосердию“ десятилетней ссылкой в далекий Илимский острог. Мотивировано смягчение приговора было заключением мира со Швецией. Под угрозой сурового наказания запрещалось печатать и даже читать книгу“ (Кулакова, Западов, 5, 1974).

Jak je známo z materiálů, které se týkaly procesu s A. N. Radiščevem, velká část nákladu díla byla zničena samotným Radiščevem. „Какая судьба ждёт книгу, писателю было ясно, и, чтобы её не касались руки полицейских, он приказал сжечь большую часть тиража. Все рукописи были тщательно укрыты“ (Кулакова, Западов, 28, 1974). Některé exempláře, které zabrala policie, byly spáleny. Několik výtisků se ovšem podařilo zachránit. Tyto výtisky se poté tajně opisovaly a takto se kniha, byť nelegálně, rozšířila po celém Rusku. Ani vyhnanství však nezměnilo Radiščevův pohled na nevolnictví v Rusku. Ihned po té, co se vrátil, zkusil znovu vydat své dílo. Tato snaha však byla zbytečná. Trvalo více než sto let, než mohla kniha A. N. Radiščeva v Rusku vyjít. Do té doby se všichni carové všemi způsoby snažili zničit jakoukoliv památku na toto buřičské dílo. „Второе издание *Путешествия* вышло только в 1858 году в Лондоне, подготовил его к печати (не по изданию 1790 года, а по одному из ходивших по рукам списков) и сопроводил предисловием А. И. Герцен“ (Кулакова, Западов, 30, 1974). „Только после революции 1905 года, когда с книги был снят цензурный запрет, появились многочисленные переиздания. Первое полное издание было подготовлено Н. П. Павловым-Сильванским и П. Е. Щеголевым“ (Кулакова, Западов, 19, 1974).

6. Vliv Radiščevova díla na vybrané ruské autory 19. století

Tato část práce se bude zabývat rozбором dvou děl, která svou tematikou vycházela z odkazu Radiščevova sentimentálního cestopisu *Putování z Petrohradu do Moskvy*, který byl vydán v roce 1790. Tato dvě díla byla vybrána v souladu s výrokem Platonova, jedné z postav novely *Jáma*: „...jsou pouze dvě skutečnosti staré jako lidstvo samo – prostitutka a mužik“ (Kuprin, 52, 1968). Nejprve bude analyzována sbírka povídek *Lovcovy zápisky* Ivana Sergejeviče Turgeněva, poté bude následovat rozbor novely *Jáma* Alexandra Ivanoviče Kuprina. Toto chronologické hledisko odpovídá dobám vydání děl. Zatímco povídky z cyklu *Lovcovy zápisky* vycházely jednotlivě v časopise *Современник* v letech 1847-1851 a hromadně byly vydány v roce 1852, tudíž ještě v době nevolnictví (nevolnictví bylo zrušeno carem Alexandrem II. roku 1861), A. I. Kuprin psal novelu *Jáma* již po zrušení nevolnického systému, v letech 1909-1915. Vydána byla v roce 1915.

6.1 Ivan Sergejevič Turgeněv *Lovcovy zápisky*

„*Записки охотника* в середине XIX века буквально потрясли российскую и европейскую общественность и также сыграли существенную роль в развитии гражданских свобод и прав человека в России. *Записки охотника* стали первой книгой русского писателя завоевавшей популярность в Западной Европе. Когда в 1854 г. вышел этот сборник рассказов почти неизвестного тогда европейцам Тургенева, появилась возможность узнать о России больше. Тургенев стал для европейцев тем писателем, который дал реалистическую картину тогдашней России“ (Скокова, 182-195, 2005). Podle Novikova (15, 1954) dokladem toho, že Turgeněva uznávali nejen ruští spisovatelé, ale i významní zahraniční autoři, byl fakt, že za svého učitele jej považovali nejenom francouzští autoři Gustav Flaubert a Guy de Maupassant, ale i anglický spisovatel John Galsworthy.

6.1.1 Název díla

Lovcovy zápisky jsou dílem, jehož název absolutně neodpovídá hlavnímu tématu. Nejedná se o sentimentální líčení zážitků z lovu, romantické popisy přírody, jak by se z názvu mohlo zdát. „Сразу чувствуется, что *Записки охотника* написаны по другому поводу и что упоминание охотничьих скитаний или приключений носит здесь орнаментальный характер. Вся книга в целом, когда завершилось её сложение из отдельных очерков, также представлялась читателям в большей мере книгой нравоописательной, чем книгой охотничьих очерков“ (Скокова, 52, 2005). Tato sbírka povídek je plně nasycena problémem, kterým se zabývala inteligence té doby. Tímto problémem Gercen rozuměl: „Проблема отмены крепостного права и проблема прав человека как часть проблемы крепостничества“ (Скокова, 82, 2005). „Из отдельных рассказов Тургенева получилась единая, цельная книга, и произошло это совершенно органично, ибо в рождавшейся книге прежде всего была единая тема – крепостная Русь“ (Новиков, 120, 1954).

Turgeněv byl toho názoru, že příroda stvořila všechny lidi stejné a tudíž sobě rovné. A pouze společnost a instituce vytvořené člověkem vnesly mezi lidi nerovnost a bezpráví. S ohledem na ruské reálie, viděl příčinu bezpráví a nerovnosti v nevolnickém systému, který byl v Rusku po dlouhá staletí zakořeněn. Turgeněv tedy považoval za řešení tohoto problému zrušení nevolnictví, které stálo jak proti přírodě, tak i proti základním lidským právům. Podle Turgeněva nevolnický systém potlačoval princip, na kterém stojí sama příroda – možnost přežití a prosazení se pouze těch nejsilnějších a nejlepších jedinců. Nevolnému člověku však nikdy nebyla dána možnost se projevit, vzdělávat, zabývat se tím, v čem by vynikal. Díky postavě lovce, který se neustále pohyboval buďto přímo v přírodě nebo v její blízkosti, dokázal Turgeněv navázat na učení J. J. Rousseaua a jeho ideál, kterým byl člověk žijící v souladu s přírodou.

6.1.2 Postava lovce – Autor

Postava lovce, který spojuje jednotlivé povídky, vyjadřuje názory samotného Turgeněva a jeho ostrý nesouhlas s nevolnickým systémem. „Охотник – сам автор. Нигде и никогда не выступая на передний план, он непременно присутствует всюду, и мы как бы слышим его неторопливое дыхание, угадывая при этом многое из того, о чем нельзя было в ту эпоху сказать открыто и во весь голос“ (Новиков, 11-12, 1954). Skoková zmínila (54-55, 2005) satirickou poznámku I. I. Panaeva, která byla otištěna v časopise *Современник* ihned poté, co byly *Lovcovy zápisky* vydány. Tato poznámka nesla název *Литературный маскарад накануне нового года*, ve které Panaev nazval Turgeněva opravdovým podivínem, neboť ačkoliv se, co by lovec, pohybuje v lese s puškou a s loveckým psem, nepopisuje ani tak zvěř a přírodu, jako politické problémy a svůj nesouhlas s nevolnictvím. Právě z tohoto důvodu chápal Panaev tuto hru na lovce za zbytečnou maškarádu a frašku.

Turgeněv však touto nenásilnou cestou volal po ekonomické i sociální reformě ve společnosti, po zrušení nevolnictví i po nastolení základních práv člověka v tehdejší carské Rusku a to v souladu s přírodou. „Россия, несмотря на все компромиссы внутренней политики Александра I и Николая I, к середине 40-х годов вступает в полосу экономического кризиса, определившего, в частности, и её поражение в Крымской войне. И борьба за отмену крепостного права в России в первой половине XIX века – это по сути борьба за экономическое реформирование страны, за превращение натурального хозяйства в товарное, то есть за рыночные отношения в экономике“ (Скокова, 83- 84, 2005). Lze tedy říci, že sbírkou povídek *Lovcovy zápisky* chtěl Turgeněv upozornit nejen na bezpráví nevolníků, ale chtěl vyjádřit i svůj nesouhlas s ekonomickým vývojem země. „*Записки охотника*, несмотря на весь лиризм и поэтичность сборника, несут резко антикрепостнический характер, что даже современники писателя считали причиной его административной ссылки в 1852-1853 гг. именно эти новеллы, рассказы и очерки сборника поводом для ареста“ (Скокова, 83, 2005).

6.1.3 Přijetí *Lovcových zápisků* veřejností

Když se poprvé časopisecky objevila první povídka z budoucího souboru povídek *Lovcovy zápisky – Tchoř a Kalinyč*, Turgeněv se ocitl v centru pozornosti. Mládež v něm poznala veliký talent, spisovatele, který byl stejného názoru na to nejbolavější téma tehdejšího carského Ruska – otázku nevolnictví. Avšak ve vyšších kruzích vyvolala tato povídka nevoli. Vyšší vrstvy společnosti zásadně odmítly fakt, že by nevolníci měli být hlavním tématem jakéhokoliv literárního díla, ba dokonce, aby byli popisováni jako inteligentní, pracovití a čestné bytosti. Avšak ani sebevíc revoluční sbírka povídek nemohla mít vliv na ukončení nevolnictví. Nevolnictví, hluboko zakořeněné a po staletí praktikované, stálo na víře samotných nevolníků, že sám Bůh je stvořil, aby sloužili svým pánům. Na stejném principu fungovalo i otroctví černochů v Americe. Jak černí otroci, tak ruští nevolníci, nikdy nebyli vzděláváni. A to z jednoho prostého důvodu – aby si nemohli uvědomit, že Bůh (popřípadě příroda) nikdy neudělal rozdíl mezi černými a bílými, či bohatými a chudými. Avšak kdyby si nevolníci uměli přečíst Bibli, mohlo by to vést k hromadnému povstání a následnému svržení nevolnického systému.

Ivan Novikov ve svém díle *Turgeněv – umělec slova* (10-11, 1954) vzpomněl slov, která Turgeněv pronesl krátce po zveřejnění svého souboru povídek *Lovcovy zápisky*. „Я не мог дышать одним воздухом, оставаться рядом с тем, что я возненавидел. Для этого у меня, вероятно, не доставало настоящей выдержки, твердости характера. Мне необходимо было удалиться от моего врага затем, чтобы из самой моей дали сильнее напасть на него. В моих глазах враг этот имел определенный образ, носил известное имя: враг этот был – крепостное право. Под этим именем я собрал и сосредоточил все, против чего я решил бороться до конца – с чем я поклялся никогда не смиряться.“ Důkazem toho, že si tohoto svého díla neobvykle vážil, je mimo jiné i Turgeněvův zachovaný citát: „Если бы я обладал такого рода гордостью, я пожелал бы, чтобы на моей могиле написали только о том, что, книга моя содействовала освобождению крестьян“ (Новиков, 13-14, 1954).

Turgeněv nebyl revolucionářem v pravém slova smyslu. Třebaže ho za něj šlechta, kvůli jeho povídkám, považovala. V jeho povídkách nenajdeme jediný

náznak toho, že by vyzýval k revolučnímu svržení nevolnického systému samotnými nevolníky, jako tomu bylo v díle Radiščeva *Putování z Petrohradu do Moskvy*. Když pak Krymská válka ukázala, že jednou z příčin katastrofálního neúspěchu je právě zaostalost země v otázce nevolnictví, pospíšil si car Alexandr II. nevolnictví zrušit. Tehdy už možnost, že by si nevolníci šli vydobýt svou svobodu revolucí, byla velká.

Lovcovy zápisky představují bohatý materiál pro bližší poznání vzájemných vztahů mezi pány a nevolníky na přelomu čtyřicátých a padesátých let devatenáctého století. Bídny život nevolníků i kruté zacházení pánů s nimi bylo zobrazeno v několika krátkých avšak jasně vypovídajících povídkách. Lovec, v některých povídkách doprovázený svým sluhou Jermolajem, se setkával na svých výpravách za zvěří hlavně s nevolníky. Naslouchal jejich rozhovorům, besedoval s nimi. Přistupoval k nim však ne jako nadřazený pán ke svým poddaným, ale jako člověk k člověku. Uvědomoval si, že hovoří s lidmi nevolnými, avšak tím, že s nimi mluvil přátelsky a ne nadřazeně, snažil se jim dát naději, že jednoho dne s nimi budou všichni mluvit tímto způsobem.

6.2 Alexandr Ivanovič Kuprin *Jáma*

6.2.1 Název díla

Název díla *Jáma* je vysoce symbolický a podle Natálie Michajlovny Lauri (2013) jej lze vysvětlit hned čtyřmi způsoby. Tím prvním je název místa, kde se celý děj odehrává. Autor místo nijak dále nespecifikuje, jediné co víme je, že Jáma je jižní část čtenáři neznámého města. Kuprin tím chtěl poukázat na to, že problém prostituce není záležitostí jednoho města, nýbrž všech větších měst. Ihned na první stránce novely se dočteme: „Ямская слобода, или просто Ямская, Ямки, или, ещё короче, Яма.“ Sám Kuprin to okomentoval slovy: „Яма – это и Одесса и Петербург, и Киев“ (Лаури, 2013).

Druhý význam názvu díla je už přenesený. Rozhněvaná Žeňka v rozhovoru s Platonovem vykřikne: „Неужели нет справедливости на свете? Неужели я не могу наслаждаться хоть мстью? – за то, что я никогда не знала любви, о семье знаю только понаслышке, что меня, как паскудную собачонку, подзовут, поглядят и потом сапогом по голове – пошла прочь! – что меня сделали из человека, равного всем им, не глупее всех, кого я встречала, сделали половую тряпку, какую-то сточную трубу для их пакостных удовольствий? Тьфу!.. Неужели за все за это я должна еще принять и такую болезнь с благодарностью?.. Или я раба? Бессловесный предмет?.. Вьючная кляча?.. И вот, Платонов, тогда-то я решила заражать их всех – молодых, старых, бедных, богатых, красивых, уродливых – всех, всех, всех!..“ (Куприн, Ilibrary.ru). Možná že právě v těchto slovech je hlavní smysl názvu díla.

Třetího možného významu si můžeme povšimnout krátce po pohřbu Žeňky, kdy Tamara mluví k ostatním dívkám: „Вот и конец! – сказала Тамара подругам, когда они остались одни. – Что ж, девушки – часом позже, часом раньше!.. Жаль мне Женьку!.. Страх как жаль!.. Другой такой мы уже не найдем. А все-таки, дети мои, ей в ее яме гораздо лучше, чем нам в нашей...“ (Куприн, Ilibrary.ru). Tak strašně zní tato Tamařina slova, když si uvědomíme, že smrt je pro

ně lepší volbou a vlastně i vysvobozením. Čtvrté možné vysvětlení by mohlo být popisem tohoto bezcitného světa: „Яма, на дно которой женщины пали по разным причинам“ (Лаури, 2013). Ve chvílce otevřenosti se Žeňa přizná, že byla prodána vlastní matkou, Zoju o nevinnost připravil učitel ve škole.

Téma prostituce v klasické literatuře nebylo Kuprinem zpracováno prvně. Ať jako hlavní, či vedlejší téma, objevovaly se prostitutky nejen v ruské, ale třeba i ve francouzské literatuře. Vzpomeňme například postavu Soničky Marmeladové v románě F. M. Dostojevského *Zločin a trest* (1866). Ve francouzské literatuře nemůžeme opomenout román Emila Zoly *Nana* (1880), jehož hlavní protagonistkou je právě prostitutka Nana. Či povídka Guy de Maupassanta *Kulička* (1880), ve které je ústřední postavou prostitutka Elisabeth Rousset, zvaná Kulička, která zachrání občany městečka tím, že poskytne své služby pruskému důstojníkovi. I přes tento její obětavý „hrdinský čin“ jí ostatní občané neustále pohrdají.

Kuprin se snažil ukázat, že boj s prostitucí je spojen s nutností změnit nejen celou sociální strukturu společnosti, ale i lidskou přirozenost – potlačit instinkty a pudy dané samotnou přírodou, staré jako samo lidstvo. „Замысел этого произведения нельзя признать случайным. Больной для царской России вопрос о проституции, поднятый писателем, приобрел особую остроту как раз на рубеже веков. Моральное разложение верхов буржуазного общества, напуганных революцией и ищущих забвения в острых ощущениях, привело к значительному росту проституции, особенно в больших городах России“ (Афанасьев, 108, 1972).

Kuprin se tímto svým dílem pokusil upoutat pozornost ke stovkám, možná tisícům takových Tamarek a Ženěk, ukázat jejich nelidský a krutý životní osud. Epigraf, který Kuprin nechal otisknout na začátku svého díla, jen dokazuje jeho snahu zaujmout a obrátit se k co největší části společnosti.

6.2.2 Platonov – Autor

Vztah A. I. Kuprina k této problematice vyjadřuje v díle *Jáma* postava novináře Platonova, který po dlouhou dobu pobýval v domě Anny Markovny a sledoval život zdejších obyvatel. „Платонов – знакомый нам тип правдоискателя – гуманиста. Он верует, что человек рожден для великой радости, для беспрестанного творчества... для широкой, ничем не стесненной любви – любви ко всему“ (Волков, 29, 1959). V mnohém je tato postava autobiografická. Platonov v diskuzi s Lichoninem objasnil svůj postoj k prostitutkám: „Нет, я ничего не собираю – продолжал спокойно и серьезно репортер. – А материал здесь действительно огромный, прямо подавляющий, страшный... И страшны вовсе не громкие фразы о торговле женским мясом, о белых рабынях, о проституции, как о разъедающей язве больших городов, и так далее и так далее... старая, всем надоевшая шарманка! Нет, ужасны будничные, привычные мелочи, эти деловые, дневные, коммерческие расчеты, эта тысячелетняя наука любовного обхождения, этот прозаический обиход, устоявшийся веками. В этих незаметных пустяках совершенно растворяются такие чувства, как обида, унижение, стыд. Остается сухая профессия, контракт, договор, почти что честная торговлишка, ни хуже, ни лучше какой-нибудь бакалейной торговли. Понимаете ли, господа, в этом-то весь и ужас, что нет никакого ужаса!“ (Куприн, Ilibrary.ru).

Na otázku Lichonina, zmizí-li někdy prostituce, Platonov odpověděl slovy: „Это прозойдет тогда, когда осуществляются прекрасные утопии социалистов и анархистов, когда земля станет общей а ничьей, когда любовь будет абсолютно свободна и подчинена только своим неограниченным желаниям“ (Куприн, Ilibrary.ru). Platonov dále pokračoval, že dokud bude existovat manželství, tak bude vedle něj zákonitě existovat i prostituce. Kuprin možná doufal, že napsáním takového naturalistického díla vzbudí veřejnost a tím, byť sebemenší mírou, pomůže obyvatelkám nevěstinců. Avšak jak přesně jim pomoci nevěděl ani Kuprin, ani postava Platonova. Dokladem toho, že Kuprin nevěděl, jak přesně bojovat proti prostituci v Rusku je dopis, který dostal od jednoho ze čtenářů – P. I. Ivanova, který

se ho v dopise ptal, co je tedy nutno udělat, aby prostituci byla udělána přítrž. Kuprin však odpověděl: „Увы! На ваше милое, искреннее письмо я могу ответить только тем, чем ответил Платонов Жене – не знаю“ (Берков, 134, 1956).

Kuprin mimo jiné vložil do úst Platonovu zajímavou myšlenku (Kuprin, 52, 1968) a to tu, že jsou dvě skutečnosti staré jako lidstvo samo – prostitutka a mužik. „...Но вот есть две странных действительности – древних, как само человечество: проститутка и мужик. И мы о них ничего не знаем, кроме каких-то сусальных, пряничных, ёрнических изображений в литературе. Я вас спрашиваю: что русская литература выжала из всего кошмара проституции? Одну Сонечку Мармеладову. Что она дала о мужике, кроме паскудных, фальшивых народнических пасторалей? Одно, всего лишь одно, но зато, правда, величайшее в мире произведение – потрясающую трагедию, от правдивости которой захватывает дух и волосы становятся дыбом. Вы знаете, о чем я говорю...“ (Куприн, Ilibrary.ru). Myslel-li Kuprin tímto dílem opravdu Radiščevovo *Putování z Petrohradu do Moskvy*, se nedozvíme, neboť to není dále specifikováno.

6.2.3 Přijetí *Jámy* kritikou

Kuprin musel velmi dobře znát život, viděl v něm jeho trpkou všednost, světlé i temné stránky. Možná právě proto tento spisovatel dokázal napsat povídku o čisté a nevinné lásce *Olesja*, ale zároveň i dílo o prodejné lásce s prvky naturalismu *Jáma*. V souvislosti s dílem *Jáma* je důležité se zamyslet, proč se v době napsání Kuprinova románu *Jáma* každým rokem zvyšoval počet žen, které byly nuceny obchodovat se svým tělem. „Можно выделить ряд причин – бедность, деградация общественной морали, низкий интеллектуальный уровень больших социальных групп, экономические катастрофы, кризисы, безработица, войны“ (Лаури, 2013). Někteří současníci Kuprina shledali jeho dílo *Jáma* neuvěřitelně vyjimečným. Kritik A. Izmajlov o díle napsal: „Появилась вещь, какой не появилось с времён *Крейцеровой сонаты*, вещь, способная ударить по сердцам с потрясающей силой“ (Лаури, 2013). Na druhou stranu kritiky se však připojil L.

Tolstoj, který o první části Kuprinova díla napsal: „Я знаю, что он так будто обличает. Но сам-то он, описывая это, наслаждается. И этого от человека с художественным чутьем скрыть нельзя“ (Лаури, 2013). Je důležité poznamenat, že většina ohlasů na dílo *Jáma* vznikla poté, kdy se v novinách objevila její první část (1910). Další dvě části se už nesetkaly s tak velkými protichůdnými ohlasy. Kuprin, zklamáný negativní kritikou na první část díla, pravil: „Ругают меня за первую часть *Ямы*, называют порнографом, губителем юношества и, главное, автором грязных пасквилей на мужчин. Пишут, что я изображаю всё в неверном виде и с целью сеяния разврата. Это было ничего! ... Но вот критика меня удивляет. Как можно так поспешно делать окончательные выводы о произведении, которое ещё не окончено? Одни критики меня расхвалили, другие разругали...“ (Лаури, 2013). Kuprin přitom obavu z toho, že bude nařčen z pornografie, vyjádřil přímo v díle, a to ústy Platonova: „Но наши русские художники слова – самые совестливые и самые искренние во всем мире художники – почему-то до сих пор обходили проституцию и публичный дом. Почему? Право, мне трудно ответить на это. Может быть, по безразличности, по малодушию, из-за боязни прослыть порнографическим писателем, наконец просто из страха, что наша кумовская критика отождествит художественную работу писателя с его личной жизнью и пойдет копать в его грязном белье“ (Куприн, Ilibrary.ru).

Druhá a třetí část *Jámy* (1915) vyvolala ve většině negativní projevy kritiky. Dokonce i kritik A. Izmajlov, který první část *Jámy* chválil, napsal o druhé části: „... не удержалась на высоте первых обещаний“ (Лаури, 2013). Objevilo se však i kladné a nadšené přijetí druhé a třetí části, které se objevily až o několik let později po napsání první hlavy. Kritik K. Čukovskij o ní napsal: „Это не та *Яма*, которую мы все прочитали несколько лет тому назад. Это книга великого гнева... Кербеш, Анна Марковна.... Эмма.... Горизонт – все они нарисованы так, что если бы я их встретил на улице, я узнал бы их среди огромной толпы“ (Лаури, 2013). Po dokončení svého vrcholného díla roku 1915 Kuprin odpověděl na všechny kritiky slovy: „Во всяком случае я твердо верю, что свое дело я сделал. Проституция – это ещё более страшное зло, чем война, мор и так далее. Война

пройдёт, но проституция живёт веками“ (Крутикова, 86, 1971). Právě díky tomu, že Kuprin věřil, že splnil úkol, který si předsevzal, a to napsat dílo, které by otřáslou svou hrůzou společností, věnoval jej všem matkám a mladíkům. „Знаю, что многие найдут эту повесть безнравственной и неприличной, тем не менее от всего сердца посвящаю её матерям и юношеству“ (Kuprin, bookmate.com).

7. Srovnání děl

V této části bakalářské práce bude dílo Alexandra Nikolajeviče Radiščeva *Putování z Petrohradu do Moskvy* srovnáváno se sbírkou povídek *Lovcovy zápisky* od Ivana Sergejeviče Turgeněva a s novelou *Jáma* od Alexandra Ivanoviče Kuprina. Samotné srovnání bude rozděleno do několika základních bodů, ve kterých bude možné sledovat návaznost děl po formální stránce i tematickou a myšlenkovou kontinuitu mezi výše uvedenými autory. Těmito styčnými body budou: kritika samoděržavného systému, nevolnictví a nerovných možností. Následující části vyjadřují ostrý nesouhlas všech autorů s vynucenými sňatky a sňatky z rozumu, které obecně kritizují instituci manželství v Rusku v průběhu 19. století. Poslední kapitola odráží kritický pohled autorů na prostituci a nevěstince.

7.1 Kritika nevolnického systému a samoděržaví (A. N. Radiščev, I. S. Turgeněv)

Kritika nevolnického systému a samoděržaví se stala hlavní náplní celé poloviny kapitol v díle *Putování z Petrohradu do Moskvy*. Do následující části byly k podrobnější analýze vybrány ovšem jen ty, ve kterých bude možné nejsnáze sledovat vliv na sbírku povídek *Lovcovy zápisky* I. S. Turgeněva. Nejprve budou detailně rozebrány jednotlivé kapitoly ze sentimentálního cestopisu *Putování z Petrohradu do Moskvy* (*Spasská Polest', óda Volnost, Chotilov, Ljubaň, Horní Voloček, Měd'ná, Pěšáky, Zajícov*). Poté bude kontinuita tématu kritiky nevolnictví a samoděržaví dokázána na vybraných kapitolách z díla *Lovcovy zápisky* I. S. Turgeněva (*Šafář, Dva statkáři, Svobodný sedlák Ovsjanikov, Čertopchanov a Nedopjuskin*).

7.1.1 Spasská Polest' (Спасская Полесьть)

Sen, popsaný v zastávce *Спасская Полесьть*, ve kterém se vypravěč vidí v roli vládce, není pouze krátkým literárním vstupem do jinak lineárního, epického díla. Jedná se o velice důležitý bod v díle. „Если бы Радищев, вместо всего *Путешествия*, напечатал только *Спасскую Полесьть*, то читатели много потеряли бы, но сам он был бы наказан не менее сурово, ибо именно эта глава была наиболее преступной с точки зрения Екатерины II ... В этой сильной и гневной сатире разбиваются иллюзии тех, кто видел, или хотел видеть в монархе ревностного исполнителя законов, мудрого и правдивого судию, равно заботящегося о подвластных ему“ (Кулакова, 46-48, 1949). Do té doby se žádný ruský spisovatel neopovážil uveřejnit dílo, které by carovi naznačilo hořkou, ač do očí bijící pravdu. Radiščev zde naznačoval, že není opravdu velkého rozdílu mezi východními vládnoucími despoty a osvícenými evropskými vládci na západě, mezi které sama sebe řadila i Kateřina II. Nekonečné pochlebování carevně dříve či později muselo způsobit, že carevna uvěřila ve svou neomylnost, všemohoucnost, dokonce i v to, že její poddaní žijí v blahobytu a milují svého vládce. A teprve tehdy, až by byly carevně sundány růžové brýle, byla by schopna pochopit, že její zlatem vyšíváné šaty byly smáčeny slzami a lidskou krví.

„Постой – вещала мне странница от своего места – постой и подойди ко мне. Я – врач, присланный к тебе и тебе подобным, да очищу зрение твое... На обоих глазах бельма – сказала странница – а ты столь решительно судил о всем. – Потом коснулась обоих моих глаз и сняла с них толстую плену, подобну роговому раствору. – Ты видишь – сказала она мне – что ты был слеп, и слеп всесовершенно. Я есмь Истина. Всевышний, подвигнутый на жалость стенанием тебе подвластного народа, ниспослал меня с небесных кругов, да отжену темноту, проницанию взора твоего препятствующую. Я сие исполнила. Все вещи представляются днесь в естественном их виде взорам твоим. Ты проникнешь во внутренность сердец. Не утаится более от тебя змия, крьющаяся в излучинах душевных. Ты познаешь верных своих подданных, которые вдали от тебя не тебя любят, но любят отечество; которые готовы

всегда на твое поражение, если оно отметит порабощение человека. Но не возмутят они гражданского покоя безвременно и без пользы. Их призови себе в друзей. Изжени сию гордую чернь, тебе предстоящую и прикрывшую срамоту души своей позлащенными одеждами. Они-то истинные твои злодеи, затмевающие очи твои и вход мне в твои чертоги воспреещающие. Един раз являюся я царям во все время их царствования, да познают меня в истинном моем виде; но я никогда не оставляю жилища смертных. Пребывание мое не есть в чертогах царских. Стража, обсевшая их вокруг и бдящая денно-ночно стоглазно, воспрещает мне вход вонные. Если когда проникну сию сплоченную толпу, то, подняв бич гонения, все тебя окружающие тщатся меня изгнать из обиталища твоего; бди убо, да паки не удалюся от тебя. Тогда словеса ласкательства, ядовитые пары издыхающие, бельма твои паки возродят, и кора, светом непроницаемая, покрывает твои очи. Тогда ослепление твое будет сугубо; едва на шаг один взоры твои досязать будут.... Ты виною будешь, если мать восплачет о сыне своем, убиенном на ратном поле, и жена о муже своем; ибо опасность плена едва оправдать может убийство, войною называемое. Ты виною будешь, если запустеет нива, если птенцы земледельца лишатся жизни у тощего без здравья пищи сосца материя“ (Радищев, az.lib.ru).

Tento alegorický sen se zdál být vrcholem kritiky samoděržaví. Radiščev v něm mimo jiné uvedl, že vykonavateli carské vůle byla tlupa hrabivých sluhů, kteří získali ohromný majetek okrádáním lidu. Tito lidé se topili v nadbytku, nebáli se vykrádat carskou pokladnu. Carovi byly podávány falešné informace, na základě kterých sotva mohla být uskutečňována plnohodnotná opatření a reformy, které by zlepšily stav v carském Rusku. Vojenské hodnosti se neudělovaly za chrabrost, nýbrž za patolízalství. Státní peníze vyměřené na armádu rozkrádali generálové a chudým vojákům se nedostávalo šatstva a jídla. S kázní na tom bylo vojsko hůř než stádo dobytka. Vyznamenání a dary se dostávaly vždy jen k těm, kteří si je nezasloužili, a opravdové hrdinství bylo přehlíženo. Radiščev zakončil sen v kapitole *Спасская Полесть* slovy: „Но обрати теперь взоры свои на себя и на предстоящих тебе, воззри на исполнение твоих велений, и если душа твоя не содрогнется от ужаса

при взоре таковом, то отыду от тебя, и чертог твой загладится навсегда в памяти моей“ (Радищев, az.lib.ru).

7.1.2 Volnost (Вольность)

Další zastávky již poukazují na zhoubný vliv samoděržaví na všechny oblasti lidského života, dále se také prohlubuje téma rostoucího protestu a nesouhlasu. Vrchol tvoří óda *Volnost*. Radiščev došel k názoru, že samoděržaví je forma vlády, která porušovala podmínky *Společenské smlouvy* Rousseaua, které byl Radiščev nadšeným zastáncem; proto podle něj měl lid právo zrušit smlouvu a zbavit se formy této vlády. Na příkladu povstání Jemeljana Pugačeva bylo vidět, jaká obrovská síla se skrývala v lidu, který si začal uvědomovat, že míra vykořisťování byla již neúnosná. Tito lidé navíc neměli co ztratit, mohli pouze získat. Možná právě proto se toto povstání proti carskému režimu Kateřiny II. zapsalo do historie jako jedno z největších a nejnebezpečnějších. Óda *Volnost* obsahuje zmínku o vzpouře. Vypravěči díla *Putování z Petrohradu do Moskvy* ji recitoval jeho spolustolovník v zájezdním hostinci.

11

„Чело надменное вознесши,
Схватив железный скипетр, царь,
На громком троне властно севши,
В народе зрит лишь подлу тварь.
Живот и смерть в руке имея:

"По воле, - рек, - щажу злодея,
Я властью могу дарить;
Где я смеюсь, там все смеется;
Нахмурюсь грозно, все смятется.
Живешь тогда, велю коль жить.“

13

„Возникнет рать повсюду бранна,
Надежда всех вооружит.
В крови мучителя венчанна
Омыть свой стыд уж всяк спешит.
Меч остр, я зрю, везде сверкает;

В различных видах смерть летает,
Над гордою главой паря.
Ликуйте, склепанны народы;
Се право мщенье природы
На плаху возвело царя.“

„Мне слышится уж глас природы,
Начальный глас, глас божества.“

(Радищев, az.lib.ru).

„Radiščev ve svých plánech předvídal bezplatné odevzdání půdy do rukou rolníků. Za zmínku stojí i fakt, že Radiščev předešel při řešení pozemkové otázky nejen své současníky, ale v mnohém předstihl i názory děkabristů. Dokonce i nejvýznačnější představitelé děkabristického hnutí při řešení agrární otázky nepřekonali úplně egoistické zájmy své třídy a nepovznesli se tak, aby pochopili a vyjádřili pravé touhy a úsilí širokých mas rolnictva. Považovali za nutné poskytnout rolnictvu osobní svobodu, zdůrazňovali, že práce svobodného člověka je produktivnější než práce člověka v nevolnické závislosti, ale zároveň projevovali velké neshody v řešení otázky pro rolnictvo nejdůležitější – v řešení otázky půdy. Mnozí děkabristé hájili názor osvobození rolnictva bez půdy nebo jen s nevelkým dílem pozemku“ (Gorbunov, 84-85, 1951).

7.1.3 Chotilov (Хотиллов)

Při častých rozhovorech s rolníky v díle *Putování z Petrohradu do Moskvy* se ukázalo, že příčinou jejich bídy byli ve většině případů statkáři, kteří s nimi zacházeli hůře než s dobytkem a psy. Radiščev ve svém díle, a to konkrétně v zastávce *Chotilov* vysvětlil, že na počátku společnosti patřily půda a její plody tomu, kdo ji obdělával. Za porušení přirozeného práva člověka pokládal Radiščev právě nevolnictví, při němž byl rolník zbaven práva či vůbec možnosti vlastnit půdu a následkem toho disponovat plody své práce. Zdůraznil myšlenku, že půda, kterou rolník obdělává, by měla patřit jemu. Bylo také zřejmé, že na své vlastní půdě by rolník pracoval pečlivěji, tudíž efektivněji. Nemluvě o tom, že podle přirozeného práva jsou si lidé od přírody rovni. To znamená, že mají stejné právo nejen na půdu a

hmotné statky, ale také na to vést plnohodnotný život. Příroda nedala nikomu právo utlačovat a podmaňovat si druhého člověka.

7.1.4 Ljuban' (Любани)

„В *Любаних* Радищев наглядно показывает невыгодность барщины. Крестьянин с великим тщанием трудится на своей ниве в воскресный день. Он пашет попеременно на двух лошадях, давая отдых им, не себе. Но тот же крестьянин откровенно признаётся, что на помещика он работает с неизмеримо меньшим рвением“ (Кулакова, 56, 1949).

„ – Разве тебе во всю неделю нет времени работать, что ты и воскресенью не спускаешь, да еще и в самый жар? – В неделе-то, барин, шесть дней, а мы шесть раз в неделю ходим на барщину; да под вечером возим вставшее в лесу сено на господский двор, коли погода хороша; а бабы и девки для прогулки ходят по праздникам в лес по грибы да по ягоды..... – Как же ты успеваешь доставать хлеб, коли только праздник имеешь свободным? – Не одни праздники, и ночь наша. Не ленись наш брат, то с голоду не умрет. Видишь ли, одна лошадь отдыхает; а как эта устанет, возьмусь за другую; дело-то и споро..... – Так ли ты работаешь на господина своего? – Нет, барин, грешно бы было так же работать. У него на пашне сто рук для одного рта, а у меня две для семи ртов, сам ты счет знаешь. Да хотя растянись на барской работе, то спасибо не скажут. Барин подушных не заплатит; ни барана, ни холста, ни курицы, ни масла не уступит“ (Радищев, az.lib.ru).

V té samé zastávce Radiščev poprvé zauvažoval nad nerovností postavení lidí ve společnosti: „Разговор сего земледельца возбудил во мне множество мыслей. Первое представилось мне неравенство крестьянского состояния.... Член общества становится только тогда известен правительству, его охраняющему, когда нарушает союз общественный, когда становится злодей! Сия мысль всю кровь во мне воспалила. – Страшись, помещик

жестокосердый, на челе каждого из твоих крестьян вижу твое осуждение“ (Радищев, az.lib.ru).

7.1.5 Horní Voloček (Вышний Волочок)

Při pohledu na lodě obtěžkané všemožným exotickým nákladem v zastávce *Horní Voloček* si vypravěč vybavil slova svého přítele: „Вообрази себе, - говорил мне некогда мой друг – что кофе, налитый в твоей чашке, и сахар, распушенный в оном, лишали покоя тебе подобного человека, что они были причиною превосходящих его силы трудов, причиною его слез, стенаний, казни и поругания; дерзай, жестокосердый, усладить гортань твою.“ (Радищев, az.lib.ru).

Radiščev však nezůstal pouze u kritiky těch, kteří plně si vědomi amerického otroctví, i přesto nakupovali ve velkém ony exotické pochutiny. Radiščev šel se svou kritikou dál, když americké otrokářství přirovnal k ruskému nevolnictví: „...когда рука ваша вознесет первый кусок хлеба, определенный на ваше насыщение, остановитесь и помыслите. Не то же ли я вам могу сказать о нем, что друг мой говорил мне о произведениях Америки? Не потом ли, не слезами ли и стенанием утучнялися нивы, на которых оный возрос? Блаженны, если кусок хлеба, вами алкаемый, извлечен из класов, родившихся на ниве, казенною называемой, или по крайней мере на ниве, оброк помещику своему платящей. Но горе вам, если раствор его составлен из зерна, лежавшего в житнице дворянской. На нем почили скорбь и отчаяние; на нем знаменовалось проклятие всевышнего, егда во гневе своем рек: проклята земля в делах своих. Блюдитесь, да не отравлены будете вожденною вами пищею. Горькая слеза нищего тяжко на ней возлегает. Отрините ее от уст ваших; поститесь, се истинное и полезное может быть пощение“ (Радищев, az.lib.ru).

V této zastávce byl čtenáři mimo jiné předložen i příběh o jistém statkáři, který všechny své nevolníky srazil na úroveň tažného zvířete. Tento šlechtic nutil

všechny své nevolníky pracovat po všechny dny v roce na panském, a aby nezemřeli hladem, vydával jim určené množství obilí, které bylo známo pod názvem měsíčné. Stejně jako tomu bylo i v americkém otrokářství, tito nevolníci každý rok obdrželi jistý stejnokroj. Pokud ho rozedrali dříve, než jim byl vydán nový, chodili nazí. Za takového řádu se nebylo čemu divit, že hospodářství šlechtice prosperovalo. Všichni ho uváděli za příklad dokonalého statkáře! Radiščev to však komentoval slovy: „Варвар! Не достоин ты носить имя гражданина. Какая польза государству, что несколько тысяч четвертей в год более родится хлеба, если те, кои его производят, считаются наравне с волком, определенным тяжкую вздирати борозду? Или блаженство граждан в том почитаем, чтоб полны были хлеба наши житницы, а желудки пусты? чтобы один благословлял правительство, а не тысячи? Богатство сего кровопийца ему не принадлежит“ (Радищев, az.lib.ru). Radiščev však šel ve své kritice ještě dál: „Сокрушите орудия его земледелия; сожгите его риги, овины, житницы и развейте пепл по нивам, на них же совершалось его мучительство, ознаменуйте его яко общественного татя дабы всяк, его видя, не только его гнушался, но убегал бы его приближения, дабы не заразиться его примером“ (Радищев, az.lib.ru).

7.1.6 Měď'ná (Медное)

„Один из наиболее ярких примеров разлагающей силы рабства дан в главе *Медное* в образе мужа молодой женщины, обманутой барином. Этот крестьянин потакал и прикрывал разврат своего владельца, был его верным слугой и наперсником, пожертвовал честью жены, чтобы удовлетворить мгновенную прихоть господина. Верный слуга и вся его семья продаются с публичного торга“ (Кулакова, 64, 1949). Prodej lidí na trhu vedle dobytka byl jev zcela běžný. „Koupě a prodej lidí byly tehdy obvyklým jevem. Statkář směl kdykoliv prodat muže od ženy, ženu od muže, a děti od rodičů. Dokonce noviny *C.-Петербургские новости*, *Московские ведомости*, které vycházely dvakrát týdně, přinášely na nápadných místech oznámení o prodeji lidí zároveň s dobyt看 a domácími potřebami“ (Gorbunov, 75, 1951). Radiščev však tento jev obohatil o

zlovůli pánů, kteří ve chvílích neukojené touhy zničili životy tisíců mladých nevolných dívek. „Молодица 18 лет, дочь ее и внучка стариков. Зверь лютый, чудовище, изверг! Посмотри на нее, посмотри на румяные ее ланиты, на слезы, лиющиеся из ее прелестных очей. Не ты ли, не возмогши прельщением и обещаниями уловить ее невинности, ни утешить ее непоколебимости угрозами и казнию, наконец употребил обман, обвиняв ее за спутника твоих мерзостей, и в виде его наслаждался веселием, которого она делить с тобой гнушалась. Она узнала обман твой. Венчанный с нею не коснулся более ее ложа, и ты, лишен став твоея утехи, употребил насилие. Четыре злодея, исполнители твоея воли, держа руки ее и ноги ... но сего не окончаем“ (Радищев, az.lib.ru).

7.1.7 Pěšáky (Пешки)

Další zastávkou, ve které se A. N. Radiščev zabýval kritikou nevolnictví, byla kapitola *Pěšáky*. Radiščev se zde dal do řeči s nevolnou ženou, která poslala svého malého chlapce, aby od pána vyprosil kousek cukru. Vypravěč si až při rozmluvě s touto nevolnicí uvědomil, že cukr je ryze panská záležitost. Výčitky této ženy nebyly proneseny v hněvu nebo s nevolí, ale s pocitem bolesti, což naplnilo srdce Radiščeva hořkostí a jeho mysl novými myšlenkami: „Звери алчные, пиявицы ненасытные, что крестьянину мы оставляем? То, чего отнять не можем – воздух. Да, один воздух. Отъемлем нередко у него не токмо дар земли, хлеб и воду, но и самый свет. Закон запрещает отъяти у него жизнь. Но разве мгновенно. Сколько способов отъяти ее у него постепенно! С одной стороны – почти всесилие; с другой – немощь беззащитная. Ибо помещик в отношении крестьянина есть законодатель, судия, исполнитель своего решения и, по желанию своему, истец, против которого ответчик ничего сказать не смеет..... Жестокосердый помещик! Посмотри на детей крестьян, тебе подвластных. Они почти наги. Отчего? Не ты ли родших их в болезни и горести обложил сверх всех полевых работ оброком? Не ты ли не сотканное еще полотно определяешь себе в пользу? На что тебе смрадное рубище,

которое к неге привыкшая твоя рука подъяти гнушается? Едва послужит оно на отирание служащего тебе скота. Ты собираешь и то, что тебе не надобно, несмотря на то, что неприкрытая нагота твоих крестьян тебе в обвинение будет“ (Радищев, az.lib.ru).

7.1.8 Zajícov (Зайцово)

Samoděržaví bylo podle Radiščeva pramenem veškerého zla, neboť všichni vyšší úředníci a hodnostáři se snažili chovat a řídit svůj úřad podle vzoru panovníkovy samovlády. Každý z těchto úředníků, který denodenně ovlivňoval životy níže postavených, se pak domníval, že má alespoň část z té neomezené moci, kterou disponoval panovník. Právě proto ve státních úřadech panovala absolutní nezákonnost a obyčejný člověk se zde svého práva nedovolal. Pokud tedy vláda a zákon nehájil ty, kdo byli v právu, ale ty silnější a mocnější, pak, podle Radiščeva, měli rolníci právo použít své fyzické síly a zničit své vykořisťovatele. Tak se tomu také stalo v příběhu, se kterým nás Radiščev seznámil v zastávce *Zajícov* prostřednictvím vyprávění svého přítele Krest'jankina. Nevolníci už nevydrželi krutost statkářské rodiny a vzbouřili se. Soud samozřejmě seznal vinnými rolníky a ne pány, kteří se k nim celá léta chovali jako k tažné zvěři. „На протяжении многих лет жестокий помещик и его семья истязали крестьян, и никогда никто не вступился за несчастных. Когда же выведенные из терпения крестьяне убили изверга, закон вспомнил о них, и они были приговорены к казни“ (Кулакова, 56, 1949). Jméno „Krest'jankin“ nebylo vybráno náhodně. Jedná se o tzv. nomen omen, neboť ruské slovo „крестьянин“ znamená „rolník.“ Krest'jankin, který pracoval u soudu, v této črtě popsal, že dobrovolně odešel do penze, neboť nechtěl vynášet rozsudky na základě zákonů, které podle něj nebyly spravedlivé.

Radiščev nespolehal na reformy shora, které by přišly od osvícené panovnice Kateřiny II. Nevěřil, že by některý panovník, byť osvícený, byl schopen vzdát se části své moci. Svobody rolnictva podle něj bylo možné dosáhnout pouze cestou vzpoury, revoluce. Věřil, že rolníci, které sociálně hospodářský útlak přivedl na

nejvyšší stupeň strádání, se vzbouří a smetou od základů celý absolutistický systém. Л. Кулакова (68, 1949) uvádí ve svém díle citaci z poznámek samotného Radiščeva: „Поток заграждённый в стремлении своём, тем сильнее становится, чем тверже находит противустояние. Прорвав оплот единожды, ничто уже в разлитии его противиться ему не возможно. Таковы суть братья наши, во узах нами содержимые. Ждут случая и часа. Колокол ударяет. И се погуба зверства разливается быстротечно. Мы узрим окрест нас меч и отраву. Смерть и пожигание нам будет посул за нашу суровость и бесчеловечие. И чем медлительнее и упорнее мы были в разрешении их уз, тем стремительнее они будут во мщении своём.“

Kateřina II. si do svých poznámek ke knize *Putování z Petrohradu do Moskvy* napsala: „Její autor je naplněn a nakažen francouzským bludem; všemožně usiluje a vyhledává možnost, jak snížit úctu k vládě a úřadům a vyvolat nespokojenost lidu proti vrchnosti a vládě. Již dávno hotovila se jeho mysl na tuto cestu a francouzská revoluce z něj prvního jejího stoupence v Rusku učinila“ (Gorbunov, 101, 1951).

Na Radiščevovu ostrou kritiku nevolnictví navázal v polovině 19. století významný ruský spisovatel Ivan Sergejevič Turgenev ve své sbírce povídek *Lovcovy zápisky* (*Записки охотника*). Vypravěč v díle *Lovcovy zápisky* o svých loveckých schopnostech mluvil spíše ironicky, ani hrdinové jeho příběhů ho leckdy nebrali v jeho střeleckém umění příliš vážně. K většině svých sousedů šlechticů přicházel jen na chvíli, u jejich stolu se jen mihl, vyjádřil se o nich ne příliš dobře. Hned zas spěchal někam dál, za nějakým svým vlastním cílem. Může nám až připadat, že tímto cílem byla setkání s různými svéráznými typy, kterých bylo na ruském venkově nespočet. Ty pak zvětšil ve svých příbězích, podobně jako Radiščev ve svém *Putování z Petrohradu do Moskvy*. Stejně tak cílem Radiščeva nebylo dostat se z Petrohradu do Moskvy, jelikož vypravěč byl zámožný muž, mohl by si najmout vlastní kočár. To však neudělal, raději cestoval poštovními dostavníky, chtěl se seznámit s ruskou realitou a udělat si na ni vlastní názor. V každé stanici se seznámil s novými lidmi, poslouchal jejich příběhy, trápení, hodnotil, kritizoval. A právě tato

setkání se pak stala základem jeho črt, kritik a povídek. „Ať jde o záběry z ruské přírody, o milostnou vášeň nebo o drsné scény útlaču nevolníků, všude se Turgeněvův hodnotící postoj projevuje víceméně náznakově, v tom, jak zobrazované jevy citově a esteticky glorifikuje nebo diskredituje“ (Parolek a kol., 353, 1972).

7.1.9 Šafář (Бурмистр)

V této povídce se vyskytla asi nejostřejší kritika nevolnického systému v celé sbírce *Lovcovy zápisky*. Lovec byl pozván na oběd ke svému sousedovi Pěnočkinovi, který byl muž vzdělaný, hospodářství měl v pořádku, a přesto lovci nebylo nikdy v jeho přítomnosti příjemně. Během večeře se stalo něco, co lovce přesvědčilo, že trávit další čas po boku tohoto muže mu nebude po libosti. Když se Pěnočkin chtěl po večeři napít červeného vína, sluha mu přinesl víno, které nebylo ohřáté. Rozezlený Pěnočkin nechal sluhu zmrskat. Poté, co u něho lovec strávil jednu noc, doufal, že bude konečně moci opustit Pěnočkinovu společnost. Když se ale Pěnočkin dozvěděl, že se jeho host chystá do vesnice Rjabov, která je jen pět verst od Pěnočkinovy vesnice Šipilovky, rozhodl se jet s ním. Pěnočkin byl nadšen, že bude moci lovcem ukázat svou vesnici, na kterou byl velice pyšný, neb šafářem zde byl jakýsi Sofron, který svou práci dělal přímo dokonale. Od té doby, co se Sofron stal správcem, nedlužila Pěnočkinovi vesnice nic na obroku. Nakonec i sám lovec byl zvědav na setkání s tímto dokonalým hospodářem. Sofron je provedl po polnostech, statku a lese. Na závěr se chtěl pochlubit novým fukarem, který si nechal dovézt až z Moskvy. Když však vycházeli z kůlny, kde byl fukar uložen, všimli si, že vedle kaluže u kůlny klečí dva rolníci, nad nimi stojí rychtář se zatátlými pěstmi a písař. Starší rolník začal prosit Pěnočkina: „Помилуй, государь! Дай вздохнуть... Замучены совсем. Батюшка, двух сыновей без очереди в некруты отдал а теперя и третьего отнимает. Вчера, батюшка, последнюю коровушку со двора свел и хозяйку мою избил – вон его милость... Невзлюбил меня Софрон Яковлич, за что невзлюбил – господь ему судья. Помилуй, государь, заступись“ (Тургенев, 166-167, 1966). Sofron se však vymluvil na to, že stařec je pijan a hrubián. Pěnočkin chtěl dokonce starci jednu natáhnout, pak si ale uvědomil, že má

za sebou lovce a nechal toho. „Аркадий Павлыч шагнул вперед, да, вероятно, вспомнил о моем присутствии, отвернулся и положил руки в карманы“ (Тургенев, 167, 1966). Lovce znechucen odjel. Celou cestu do své vesnice přemýšlel nad otázkou, jak je možné, aby za dokonalého správce mohl být považován takový tyran! Ve své vsi se z vyprávění svého přítele o Sofronovi dozvěděl: „Софрон – собака, а не человек, такой собаки до самого Курска не найдешь. Не Пеночкин Шипиловке владеет, а Софрон владеет. Зверь – не человек, сказано: собака, пес, как есть пес“ (Тургенев, 168, 1966). „Власть бурмистра была почти неограничена. Так, бурмистр деревни Шипиловки, Софрон, распоряжался крестьянами, как своими батраками, мстил им за малейшую попытку сопротивляться, даже избивал их. Жалобы Пеночкину на Софрона не приносили никакой пользы, а только вред. Хоть жалоба Антипа была справедлива, Пеночкин оставил её без последствий и Софрон получил возможность безнаказанно продолжать свой незаконный образ действий“ (Корик, 23-24, 1891).

Podobně jako tomu bylo v kapitole *Zajícov* v Radiščevově díle *Putování z Petrohradu do Moskvy*, mohl by dopadnout i správce Sofron v povídce *Šafář*. Stalo by se tak ve chvíli, kdy by si nevolníci uvědomili, že míra vykořisťování je už neúnosná a že nevolníci v zákonech beztak nikdy nenajdou oporu. Jediným možným řešením by tedy bylo vzít zákon do svých rukou.

Mistrovskou ukázkou výše uvedené náznakové techniky je scéna v této povídce, která popisuje příjezd lovce spolu s Pěnočkinem do vesnice Šipilovky. Všechno se tam před nimi chvatně schovává i dospělí i děti. To vypadá celkem přirozeně, protože vesničané měli s pány své zkušenosti. Ale v této scéně, popsané Turgeněvem, takto reaguje na příjezd pána i domácí zvířectvo: „Даже курицы стремились ускоренной рысью в подворотню; один бойкий петух с черной грудью, похожей на атласный жилет, и красным хвостом, закрученным на самый гребень, остался было на дороге и уже совсем собрался кричать, да вдруг сконфузился и тоже побежал“ (Тургенев, royallib.ru).

7.1.10 Dva statkáři (Два помещика)

Další povídka v cyklu *Lovcovy zápisky*, jejímž námětem se stala kritika nevolnictví, byla povídka s názvem *Dva statkáři*. Ihned na začátku povídky Mardarij Apollonyč seděl s naším lovcem na balkoně a pili čaj. Po chvíli ale na balkon dolehl zvuk z konírny. Bylo to jako by někdo právě dostával výprask bičem. Mardarij Apollonyč s klidnou usměvavou tváří pronesl, že to bijí lokaje Vasju. A k úderům si přizvukoval: „Чюки-чюки-чюк! Чюки-чюк! Чюки-чюк!“ (Тургенев, royallib.ru). Na lovcův rozhořčený výraz odpověděl pouze: „Что вы, молодой человек, что вы? Что я, злодей, что ли, что вы на меня так уставились? Любая да наказует: вы сами знаете“ (Тургенев, royallib.ru). Znechucený lovec se Knutova mimo jiné zeptal na to, co se povídá po kraji – že nechal přestěhovat své sedláky, aby žili na místě, kde je jen jedna zpola vyschlá studna, kde chalupy jsou mizerné, lesy nikde, ani močidlo tam není. Mardarij Apollonyč na to však odpověděl jen: „По-моему: коли барин – так барин, а коли мужик – так мужик... Вот что“ (Тургенев, royallib.ru). Přitom podle lovce by nikdo neměl mít právo nutit žít druhé lidi na skoro neobyvatelném místě, kde chybí voda, močidlo a materiál na opravy starých a zašlých chalup, ve kterých jsou nevolníci nuceni žít. Podobnou kritiku vyjádřil v kapitole *Pěšáky* A. N. Radiščev, který popsal vybavení jedné z venkovských chalup, ve kterých byli lidé nuceni žít v naprosté bídě a špíně.

„С небогатыми людьми Хвалинский обходился невежливо, зато перед знатными Хвалинский заискивал, хотя и сам имел чин генерал-майора. Другой помещик Маргарий Аполлоныч Стегунов обирал собственных крестьян. Он отнял у мужиков старые конопляники и искренно полагал, что, как барин, имел на это право. Стегунов пользовался всяким случаем, чтобы отнять что-либо у подвластных ему людей“ (Корик, 26- 27, 1891). To znamenalo, že pokud běhala po dvoře slepice některého z jeho nevolníků, Mardarij Apollonyč Knutov si ji okamžitě přivlastnil. Nehledě na to, že měl slepic plný kurník. V českém překladu se místo jména „Стегунов,“ které se objevuje v originále, vyskytuje jméno „Knutov.“

Jedná se o tzv. nomen omen, neboť ruské slovo „стегать“ znamená švihat, mrskat. Od toho odvozené slovo „настегать“ má přímo význam – zmrskat bičem.

7.1.11 Svobodný sedlák Ovsjanikov (Однодворец Овсяников)

V předchozí povídce zmínil I. S. Turgenev velice častý, avšak neomalený a žádným právem nepodložený princip statkářů nárokovat si majetek svých poddaných. Tento zvyk byl blíže ukázán v povídce *Svobodný sedlák Ovsjanikov*, když Ovsjanikov vyprávěl, jak si lovcův dědeček přivlastnil část půdy, která do té doby patřila otci Ovsjanikova. „Вот и взяли моего отца и в вашу вотчину повели. Я тогда был мальчишка маленький, босиком за ними побежал. Что ж?.. Привели его к вашему дому да под окнами и высекли. А ваш-то дедушка стоит на балконе да посматривает; а бабушка под окном сидит и тоже глядит. Отец мой кричит: «Матушка, Марья Васильевна, заступитесь, пощадите хоть вы!» А она только знай приподнимается да поглядывает. Вот и взяли с отца слово отступить от земли и благодарить еще велели, что живого отпустили. Так она и осталась за вами. Подите-ка, спросите у своих мужиков: как, мол, эта земля прозывается? Дубовщиной она прозывается, потому что дубьем отнята“ (Тургенев, royallib.ru). Jiný bývalý známý Ovsjanikova zase nutil své sousedy podřídít se vždy jeho vůli – když dostal chuť, všichni se k němu museli sjet a tancovat a veselit se, až dokud to Stěpana Niktopolionyče bavilo. Děvečky mu někdy zase musely celou noc zpívat u postele, když jim hlasy začaly slábnout, vyhrožoval jim, že je zastřelí a jejich těla nenechá pochovat.

7.1.12 Čertopchanov a Nedopjuskin (Чертопханов и Недопюскин)

Kritikou možnosti stanovovat si vlastní pravidla a dělat si, co se zrovna statkářům líbilo, se Ivan Sergejevič Turgenev zabýval i v další povídce, s názvem *Čertopchanov a Nedopjuskin*. Zde byl mimo jiné zmíněn příběh Jeremeje Lukiče, který se každý den nadchl pro nějaký nápad a muselo být po jeho. Jednoho dne

kupříkladu nutně potřeboval mít největší kočár v celé gubernii. Tento kočár však neutáhly ani všechny selské koně dohromady a na prvním výmolu se rozbil. Pak si usmyslil, že nechá zbudovat nový kostel. Nechtělo se mu však dávat peníze za architekta a stavbu navrhl sám. Na vypálení cihel padla půlka lesa v okolí. Když však začal klenout kupoli, klenba se zřítila. Když se zřítila podruhé i potřetí, nechal zmrskat všechny báby ve vsi, neboť věřil, že ty jsou příčinou neúspěchu. Báby dostaly výprask, kopule však stejně spadla. Jindy zase začal představovat sedlákům chalupy podle nového plánu – stavěl vždy tři usedlosti do tvaru trojúhelníku. Jindy nechal místo lnu pěstovat kopřivy, pak zase nařídil krmit prasata houbami. Nebylo tedy divu, že své jmění rozházel, postupně si musel začít půjčovat, zadlužil se a na konci života měl už jen jednu jedinou ves. V tomto kratičkém vyprávění, které je součástí povídky *Čertopchanov a Nedopjuskín* Turgeněv mistrovsky dovedl ukázat, že měl-li člověk peníze, mohl si dovolit cokoliv. Nehledě na to, že všichni prostí lidé dopředu věděli, jak veškerá snaha o zbytečnou „modernizaci“ dopadne.

7.2 Kritika nerovných možností (A. N. Radiščev, I. S. Turgeněv)

Kritika nerovných možností se v románě *Putování z Petrohradu do Moskvy* stala centrálním motivem v zastávce *Hrádek*. Podobná myšlenka byla vyjádřena v Turgeněvově sbírce povídek *Lovcovy zápisky*, a to konkrétně v povídkách *Tchoř a Kalinyč*, *Zpěváci*, kdy tvůrčí potenciál nevolných lidí byl zmařen jen kvůli skutečnosti, že se nenarodili svobodnými.

7.2.1 Hrádek (Городня)

V zastávce *Hrádek* A. N. Radiščev popsal osud mladého nevolníka, který byl se svým mladým pánem poslán do zahraničí na studie. Díky tomu se naučil cizím řečem, osvojil si vědu. Jelikož si této možnosti, kterou mu dal otec mladého pána, velice vážil, začal poctivě studovat a stal se nakonec lepším a bystřejším studentem než jeho mladý pán. Svými názory a úsudkem o základních otázkách života ruské společnosti daleko převyšoval mladé šlechtice, se kterými v cizině studoval. To se samozřejmě nelíbilo mladému pánovi. Nesnesl myšlenku, že by byl pouhý nevolník vzdělanější než on. Podle slibu, který dal nevolníkovi otec mladého pána, se měl po návratu do Ruska studovaný nevolník stát svobodným občanem. Tak se ovšem nestalo, neb starý pán zemřel a mladému se nechtělo dodržet slib daný jeho otcem. Potenciál mladého, vzdělaného a inteligentního člověka, který se bohužel narodil do špatné společenské vrstvy, byl tedy ztracen. Hrůzy nevolnického systému si však byl schopen plně uvědomit až po dosažení vzdělání, neboť teprve tehdy poznal, že všichni lidé se rodí sami sobě rovni a až nevolnický systém mezi nimi udělal rozdíl: „Колико крат негодовал я на умершего моего благодетеля, что дал мне душу на чувство. Лучше было бы мне возрасти в невежестве, не думая инкогда, что есть человек всем другим равный“ (Радищев, az.lib.ru).

Radiščev věřil, že po osvobození rolníků vzejde z jejich řad dostatek lidí, kteří svými vynikajícími schopnostmi daleko předčí ty, kteří se honosili šlechtickými původy a věřili, že právě ty jim zaručovaly vrozené vlohy v dané oblasti. Radiščev o

tomto problému ve svých poznámkách napsal: „Ó kdyby otroci těžkými okovy obtíženi a rozníceni v svém zoufalství rozbili železy, která poutají jejich svobodu, naše hlavy, hlavy nelidských svých pánů a naší krví zbarvili svá pole, co by tím ztratil stát? Brzy by z jejich středu vyšli velicí mužové a nahradili by vybité plémě; ale smýšleli by o sobě jinak a neosobovali by si právo utlačovat jiné. To nejsou sny, to jen zrak hustou clonou do budoucna proniká“ (Gorbunov, 110, 1957). Po setkání vypravěče s rekrutem v zastávce *Hrádek* si vypravěč plně uvědomil, že právě vzdělání, chytří a talentovaní nevolníci jsou jedni z těch, kteří budou jednou nositeli myšlenek protestu proti nevolnickému systému. „Люди такого типа и должны, по мнению Радищева, стать тем связующим звеном, которое объединит стихийный протест крестьян с далёкими от них борцами за свободу народа, подобными путешественнику и его друзьям“ (Кулакова, 78, 1949).

7.2.2 Tchoř a Kalinyč (Хорь и Калиныч)

Zamyslíme-li se nad Turgeněvovou povídkou *Tchoř a Kalinyč*, pak ve srovnání s moudrým, praktickým, inteligentním a hospodárným Tchořem a jeho umělecky nadaným přítelem Kalinyčem byl skutečným ubožákem spíše jejich pán, koktající Polutykin, s nímž si neměl vypravěč o čem povídat. Takže zatímco s Polutykinem strávil lovec jen jeden den, s jeho sedláky čtyři. Mnohému se od nich naučil. Nedá se však říct, že by se něčemu přiučil od Polutykina. Tchoř mu vyprávěl, jak to chodí na vesnici přes rok, jak se stará o své hospodářství, které evidentně prosperovalo a vydělávalo. Kalinyč zase věděl vše o zvířatech, kdy se jak chovají a proč, věděl toho mnoho o rostlinách a stromech. Polutykin vyrážel každý den na lov jedině s Kalinyčem, neb nikdo jiný nerozuměl přírodě tolik, jako on.

Po přečtení této povídky pak snadno vytane na mysl otázka, jakým právem mají tito lidé, reprezentovaní Polutykinem, možnost rozhodovat o životě a majetku lidí, kteří je svými schopnostmi převyšují a kteří by za normálních okolností, jako svobodní občané, byli pro společnost a pro Rusko větším přínosem? Turgeněv tuto otázku otevřeně samozřejmě nekladl. V jeho době to nebylo z cenzurních důvodů ani

možné. A přece jeho citové a estetické hodnocení zobrazovaných jevů přivádělo čtenáře bezpečně k pochopení této absurdity. Není proto divu, že byl v roce 1852 v souvislosti s *Lovcovými zápisky* dokonce uvězněn a pak internován na vlastním statku.

7.2.3 Zpěváci (Певцы)

„В рассказе *Певцы* Тургенев чрезвычайно художественно изобразил впечатление, производимое на слушателей талантливым певцом, и показал, что и простому народу доступны высокие эстетические наслаждения. В этом рассказе Тургенев изобразил богатые дарования крестьян, несправедливо находящихся под гнетом крепостного права“ (Корик, 32- 35, 1891).

7.3 Kritika nerovných sňatků/ sňatků z rozumu

(A. N. Radiščev, I. S. Turgeněv, A. I. Kuprin)

Svůj nesouhlas s manželstvími z rozumu vyjádřil A. N. Radiščev v zastávkách *Jedrová*, *Černá Blata* a *Hrádek*. O padesát let později zmínil tento problém i I. S. Turgeněv v povídkách *Jermolaj a Mlynářka*, *Petr Petrovič Karataev*, *Lgov* a *Setkání*. Této tematiky si lze povšimnout i v novele *Jáma* od A. I. Kuprina, která byla napsána více než sto let po vydání Radiščevova díla *Putování z Petrohradu do Moskvy*.

Kritice nuceného manželství předcházelo zamyšlení, proč prostí lidé dovolili, aby páni nakládali s jejich životy, jak sami uznali za vhodné. Radiščev hlavní důvod viděl v nevzdělanosti. „Невежество – неизбежное следствие самодержавия. Широким массам образование недоступно, а те, кто проходит через учебные заведения, получают знания, не примеренные к жизни“ (Кулакова, 52, 1949). Neznalost podle Radiščeva prohlubovala slepou důvěru k církvi. „Церковь же – прочная опора самодержавия. Церковь и самодержавие – враги разума, просвещения. Их цель – держать народ в невежестве“ (Кулакова, 53, 1949). Z nevědomosti a neznalosti jak se bránit, uzavírali rolníci na popud či rozkaz statkářů sňatky s někým, koho nemilovali, kdo byl o mnoho let starší, nebo naopak o mnoho let mladší, s někým, koho v životě neviděli. Nikdo se neodvážil pozastavit se nad tím, jak tyto svazky mohla církev prohlásit za právoplatné před samotným Bohem. Nikoho nezajímalo, že tito lidé byli pak celý svůj život nešťastní.

7.3.1 Jedrová (Едрово)

„Тема любви, семьи и брака – одна из центральных во всем творчестве Радищева. Здесь царствуют браки по расчету, браки купля – продажа“ (Кулакова, 54, 1949). Do nerovných manželství nutili své děti leckdy i vlastní rodiče. Pokud měli mladou a krásnou dceru, donutili ji provdat se za starého, bohatého statkáře, který za ni rodičům vyplatil veliké věno. Podobný příběh

vyprávěla Radiščevovi Anna v zastávce *Jedrová*. Matka ji chtěla provdat za sotva desetiletého chlapce, syna bohatého statkáře. Anna ale měla to štěstí, že se jí matku podařilo přesvědčit. „Меня было сватали в богатый дом за парня десятилетнего; но я не захотела. Что мне в таком ребенке; я его любить не буду. А как он придет в пору, то я состареюсь, и он будет таскаться с чужими. Да сказывают, что свекор сам с молодыми невестками спит, покуда сыновья вырастают. Мне для того-то не захотелось идти к нему в семью“ (Радищев, az.lib.ru).

7.3.2 Černá Blata (Чёрная грязь)

Takové štěstí však neměli novomanželé, které Radiščev uviděl v zastávce *Černá Blata*. Zde se mohl plně přesvědčit o šlechtické samovládě nad rolníky. „Проезжала тут свадьба. Но вместо радостного поезда и слез боязливой невесты, скоро в радость претвориться определенных, зрелись на челе определенных вступать в супружество печаль и уныние. Они друг друга ненавидят и властью господина своего влекутся на казнь, к алтарю отца всех благ, подателя нежных чувствований и веселий, зиждителя истинного блаженства, творца вселенный. И служитель его примет исторгнутую властью клятву и утвердит брак! И сие назовется союзом божественным!“ (Радищев, az.lib.ru) Všichni z toho měli náramný prospěch. Kněz, který oddal tyto dva nešťastníky, dostal odměnu a starosta si jen upevnil svou neomezenou moc.

7.3.3 Hrádek (Городня)

V zastávce *Hrádek* překvapil Radiščeva rekrut, který se zjevně radoval ze svého odvodu na vojnu. Tohoto mladíka chtěla jeho paní oženit se svou panskou, která přišla do jiného stavu se synovcem své paní. Zatímco synovec dostal pouze lehce vyhubováno, dívku, kterou si dříve oblíbila a která ji nevýslovně zklamala, hodlala paní potrestat tím, že ji provdá za obyčejného čeledína, neboť služebné bylo

třeba pro čest domu najít manžela. Rekrut se však vzepřel, nechtěl si vzít nemilovanou dívku s cizím dítětem a tak ho jeho paní nechala naverbovat. „Бесчеловечная женщина! Во власти твоей состоит меня мучить и уязвлять мое тело; говорите вы, что законы дают вам над нами сие право. Я и сему мало верю; но то твердо знаю, что вступать в брак никто принужден быть не может!“ (Радищев, az.lib.ru)

7.3.4 Jermolaj a mlynářka (Ермолай и Мельничиха)

„В рассказе *Ермолай и Мельничиха* изображена грустная доля крепостной девушки, жизнь которой находилась в полной зависимости от произвола каприза помещиков“ (Корик, 15, 1891). Důležitým příběhem této povídky byl osud mladé mlynářky Ariny, která sloužila jako panská u paní ze Zvěrkova. Problém nastal, když se Arina chtěla vdát. Zamilovala se do lokaje Petrušky. Pán ze Zvěrkova o svatbě nechtěl ani slyšet, neb jeho paní nestála o vdané panské. Těm se totiž podle jejích slov pak narodí děti a nebudou schopné starat se stejně dobře o svou paní, když budou myšlenkami u svých ratolestí. Takže Arině nevyhověl. Arina však s milovaným lokajem přišla do jiného stavu. Pán ze Zvěrkova jí nechal oholit hlavu a vyhnal ji, což byla pro dívku i celou její rodinu obrovská hanba. Lokaji Petruškovi se nic nestalo. Podle slov jeho pána za to přece on nemohl.

7.3.5 Petr Petrovič Karataev (Петр Петрович Каратаев)

I v další povídce I. S. Turgeneva *Petr Petrovič Karataev* štěstí dvou mladých a zamilovaných lidí překazila vrchnost. „Рассказ Тургенева *Петр Петрович Каратаев* показывает, как, благодаря самодурству помещиков эпохи крепостного права, разбивалась молодая жизнь людей, которым так мало нужно было для счастья“ (Корик, 37, 1891). Statkář Petr Petrovič Karataev se zamiloval do krásné děvečky jménem Matrjona Fjodorovna Kulikova. Matrjona však sloužila u jeho sousedky, staré a bohaté Marji Iljiničny. Třebaže Matrjona Petra

Petroviče také milovala a Karataev její paní za vykoupení Matrjony nabídl pět set rublů, stará a zlá Marja Iljinična nechtěla o vykoupení své služky ani slyšet. Aby zabránila štěstí dvou mladých lidí, poslala Matrjonu do malé vesničky daleko od Petra Petroviče. Ten ji však dokázal vyhledat a Matrjona s ním utekla. Žili pak společně šťastně asi pět měsíců. Osud tomu však chtěl, že na to závistivá statkářka, která chtěla bohatého Karataeva oženit se svou mladou společnicí, přišla a Karataeva udala. A to byl konec jejich šťastného společného živobytí. Co se stalo s Matrjonou se lovec od Petra Petroviče nedozvěděl. A přitom stačilo tak málo, aby tito dva mladí lidé byli šťastní.

7.3.6 Lgov (Льгов)

V kapitole *Lgov* se Turgeněvův lovec dal do řeči s rybářem Kuzmou, mimo jiné se ho zeptal, zda měl někdy ženu a děti. Kuzma však odpověděl slovy, která lovce velice překvapila: „Нет, батюшка, не был. Татьяна Васильевна покойница – царство ей небесное! – никому не позволяла жениться. Сохрани Бог! Бывало, говорит: «Ведь живу же я так, в девках, что за баловство! чего им надо?»“ (Тургенев, royallib.ru). Opět se setkal se všudypřítomnou nepřejícností statkářů, dovolit svým rolníkům žít alespoň trochu šťastný život.

7.3.7 Setkání (Свидание)

O tom, že mladí pánové i jejich chlípni otcové často zneužívali přítomnosti mladých a nezkušených děveček ve svém domě vypovídala Turgeněvova povídka *Setkání*. Svoji první zkušenost bohatí mladíci většinou získávali právě touto cestou. Zatímco Akulina, která na mladého pána čekala skoro celou hodinu v lesíku, hleděla na něho zamilovanými očima, Viktor Alexandrovič se k ní choval přehlíživě a nadřazeně. Mluvil s ní jako s hloupou vesnickou holkou, co nemůže ničemu rozumět. Akulina po něm žádala alespoň jedno hezké slovo, tušila, že na ni mladý pán zapomene, jen co se vrátí do Petrohradu. Nejspíš si neuvědomila, že on ji nikdy

neměl rád a její role už dávno skončila. Byla pro něj pouze zpestřením času v jinak nudném životě na vsi. Zatímco Akulina plakala a klečela při tom na kolenou, mladý pán, kterého už dočista omrzela, odešel. Nechal ji tam samotnou s vědomím, že je odsouzená se jednoho dne provdat za někoho, koho nebude milovat, za muže, kterého jí vybere rychtář. Stane se ženou toho, kdo za ni zaplatí nejvíc.

7.3.8 Jáma (Яма)

Stejné téma zmiňuje ve své novele *Jáma* i A. I. Kuprin. Ve třetí části této kriticky realistické novely, můžeme říci až naturalistického díla, si nešťastná Žeňka postěžovala mladému kadetovi Koljovi na těžký život žen: „Мы, которых вы лишаете невинности и потом выгоняете из дома, а потом платите нам два рубля за визит, мы всегда – понимаешь ли ты? – она вдруг подняла голову – мы всегда ненавидим вас и никогда не жалеем!“ (Куприн, Ilibrary.ru).

Mladý Kolja Gladýšev se rozplakal a přiznal, že to samé se přihodilo i u nich doma: „Господи, господи – шептал он – ведь это правда! ... Какая же это подлость!.. И у нас, у нас дома было это: была горничная Нюша... горничная... ее еще звали синьоритой Анитой... хорошенькая... и с нею жил брат... мой старший брат... офицер... и когда он уехал, она стала беременная и мать выгнала ее... ну да – выгнала... вышвырнула из дома, как половую тряпку... Где она теперь? И отец... отец... Он тоже с гор... горничной“ (Куприн, Ilibrary.ru).

7.4 Kritika nevěstinců (A. N. Radiščev, A. I. Kuprin)

Na ostrou kritiku nevěstinců, kterou se A. N. Radiščev zabýval ve svém sentimentálním cestopise vydaném v roce 1790, v zastávkách *Jaželbice* a *Jedrová*, navázal svou novelou *Jáma* o více než sto let (1915) později A. I. Kuprin.

7.4.1 Jaželbice (Яжелбицы)

V zastávce *Jaželbice* se Radiščev věnoval ostré kritice nevěstinců. Z jejich existence obvinil vládu, která trpí prodejnou lásku. A právě prodejná láska otevřela cestu k mnohým neřestem a nemocem. „Публичные женщины находят защитников и в некоторых государствах состоят под покровительством начальства. Если бы, говорят некоторые, запрещено было наемное удовлетворение любовных страсти, то бы нередко были чувствуемы сильные в обществе потрясения. Увозы, насилия, убийство нередко бы источник свой имели в любовной страсти. Мог ли бы они потрясти и самые основания обществ“ (Радищев, az.lib.ru). Aby vláda zabránila výše zmíněným nepokojům, tiše přihlížela stále zvyšujícímu se počtu nevěstinců. Vždyť oni sami a další vysocí představitelé společnosti byli jedni ze stálých hostů těchto vykřičených domů. „Юноши растут без присмотра, публичные дома находятся под защитой правительства. Молодые люди теряют свою молодость и здоровье в развратных похождениях и, женившись, передают приобретенные болезни женам и детям“ (Кулакова, 54, 1949).

Otec, plačící nad hrobem svého mrtvého syna v zastávce *Jaželbice* se měl stát odstrašujícím příkladem pro všechny muže, kteří navštěvovali veřejné domy. Radiščev upozornil na fakt, že nejenže se tito otcové od rodin v nevěstincích ve většině případů nakazili, ale že právě oni pak nakazili i své vlastní ženy a ty pak porodily nemocné a slabé děti, které umíraly po několika letech života, neboť jejich tělo nebylo schopno se s touto nemocí vypořádat. „Ведайте, ведайте, что я есмь убийца возлюбленного моего сына, его же мертва предали земле. Не дивитесь

сему. Я не прекратил жизни его ни мечом, ни отравой. Нет, я более сего сделал. Я смерть его уготовал до рождения его, дав жизнь ему отравленную. Я есмь убийца, каковых много, но есмь убийца лютейший других. Убийца сына моего до рождения его. Я, я один прекратил дни его, изливая томный яд в начало его. Он воспретил укрепиться силам тела его. Во все время жития своего не наслаждался он здоровьем ни дня единого; и томящегося в силах своих разверстие яда пресекло течение жизни. Никто, никто меня не накажет за мое злодеяние!“ (Радищев, az.lib.ru)

7.4.2 Jedrová (Едрово)

Ta samá myšlenka byla zmíněna i v zastávce *Jedrová*, kde však Radiščev vystavil kritice nejenom muže, ale i ženy, které si vydržovaly milence: „Станьте, с которою из них вы хотите, рот со ртом; дыхание ни одной из них не заразит вашего легкого. А ваше, ваше, может быть, положит в них начало...болезни... боюсь сказать какой; хотя не покраснеете, но рассердитесь. Разве я говорю неправду? Муж одной из вас таскается по всем скверным девкам; получив болезнь, пьет, ест и спит с тобою же, другая же сама изволит иметь годовых, месячных, недельных или, чего боже спаси, ежедневных любовников. Познакомься сегодня и совершив свое желание, завтра его не знает; да и того иногда не знает, что уже она одним его поцелуем заразилась“ (Радищев, az.lib.ru).

7.4.3 Jáma (Яма)

Hlavním námětem novely Alexandra Ivanoviče Kuprina *Jáma* se stal život obyvatelk jednoho z vykřičených domů. Ale zatímco A. N. Radiščev se na prostituci díval z vnějšího pohledu, to znamená z pohledu společnosti, I. A. Kuprin vyličil myšlenky a osudy těchto povětšinou nešťastných žen, poskytl nám tedy pohled zevnitř. Dal nám tím možnost pochopit, že to nebyly prostitutky, které byly

hodny zostuzení a zatracení za to, že nakazily společnost, ale právě naopak muži, kteří svou chlípností nedali zaniknout tomuto stovky let starému řemeslu. Dále pak na tom měla určitý podíl i vláda, která tiše přihlížela této neřesti, aby nemusela řešit výtržnosti, které by jistojistě nastaly, pokud by zákon omezil či dokonce zrušil legitimní provoz veřejných domů. „Куприн сумел сказать в своей повести, что беспорядочные половые связи угрожают обществу, вызывают опустошение души, калечат судьбы, угрожают здоровью венерическими болезнями“ (Лаури, 2013).

Ve výše zmíněné části, ve které byl popsán rozhovor mezi mladým kadetem Koljuškou a prostitutkou Žeňkou, zaznamenal Kuprin velice zajímavou a překvapivou věc. Práce prostitutek, pokud ji dělaly cizí ženy, které osobně neznal, se jevila Koljovi jako normální a samozřejmá věc, když se ho však Žeňka zeptala, co by řekl na to, kdyby tuto práci musela dělat jeho sestra nebo sestřenice, velice ho to urazilo. Touto profesí se podle něj živily pouze nečisté a nešťastné ženy. Nikdy by ho ani ve snu nenapadlo, že by takto mohla dopadnout bohatá a urozená dívka. „А ты никогда не мог себе представить... ну, представь сейчас хоть на секунду... что твоя семья вдруг обеднела, разорилась... Тебе пришлось бы зарабатывать хлеб перепиской или там, скажем, столярным или кузнечным делом, а твоя сестра свихнулась бы, как и все мы... да, да, твоя, твоя родная сестра... соблазнил бы ее какой-нибудь болван, и пошла бы она гулять... по рукам... что бы ты сказал тогда? – Чушь!.. Этого быть не может!.. – резко оборвал ее Коля. – Ну, однако, довольно – я ухажу!“ (Куприн, Ilibrary.ru)

Dívky, které byly obyvatelkami domu Anny Markovny sice nebyly urozeného původu, ale rozhodně na začátku života měly stejně velký potenciál, jako jakékoliv jiné počestné ženy. Tyto dívky však měly tu smůlu, že je někdo zneužil jako hodně mladé, takže se nemohly dobře vdát, nikdo o ně nestál, šly z nevěstince do nevěstince, až skončily v podniku v Jamské ulici. „Ну, а теперь подумайте: ведь над каждой из нас так надругались, когда мы были детьми!.. Детьми! – страстно простонала Женька и закрыла на мгновение глаза ладонью. Об этом ведь, помнится, и вы как-то говорили у нас, чуть ли не в тот самый вечер, на

троицу... Да, детьми, глупыми, доверчивыми, слепыми, жадными, пустыми... И не можем мы вырваться из своей лямки... куда пойдешь? что сделаешь?.. И вы не думайте, пожалуйста, Сергей Иванович, что во мне сильна злоба только к тем, кто именно меня, лично меня обижали... Нет, вообще ко всем нашим гостям, к этим кавалерам, от мала до велика... Ну и вот я решилась мстить за себя и за своих сестер“ (Куприн, Ilibrary.ru). Stačilo by tedy změnit pár minut v jejich životě a společnost by je přijala. Mohly by dělat to, o čem snily – být kuchařkou, švadlenou, pracovat v cirkusu. A ti samí netvoři, kteří je připravili o možnost žít normální a počestný život, byli pak každodenními návštěvníky těchto podniků. Nebylo tedy čemu se divit, že tyto dívky chovaly ke všem mužům nenávisť.

Když na konci novely přišla Ženka k Platonovovi poprosit o radu, vyčetl jí, že vědomě nakazila mladého a schopného kadeta, kterému kamarádi přezdívali Ramses. V Žeňčiných rozčilených slovech vyjádřil Kuprin bezbřehou nenávisť prostitutek vůči mužům. „А мне это решительно все равно, умный или глупый, честный или нечестный, старый или молодой – я их всех возненавидела! Потому что – погляди на меня – что я такое? Какая-то всемирная плевательница, помойная яма, отхожее место. Подумай, Платонов, ведь тысячи, тысячи человек брали меня, хватали, хрюкали, сопели надо мной, и всех тех, которые были, и тех, которые могли бы еще быть на моей постели – ах! как ненавижу я их всех! Если бы могла, я осудила бы их на пытку огнем и железом!.. Я велела бы...“ (Куприн, Ilibrary.ru).

Postava Ženi se stala zprostředkovatelem pocitů a myšlenek žen vržených na samý okraj společnosti. Do doby napsání této novely nikoho nenapadlo zabývat se životem a názory někoho tak nepodstatného, jako byla prostitutka. V projevech Ženi Kuprin shrnul to, co si některé prostitutky nechtěly připustit a jiné se bály to říci nahlas. „Хоть бы кто-нибудь во мне увидел человека! Нет!.. Гадина, отребье, хуже нищего, хуже вора, хуже убийцы!.. Даже палач... – у нас и такие бывают в заведении, — и тот отнесся бы ко мне свысока, с омерзением: я – ничто, я – публичная девка! Понимаете ли вы, Сергей Иванович, какое это ужасное слово? Пу-бли-чная!.. Это значит ничья: ни своя, ни папина, ни мамина, ни

русская, ни рязанская, а просто – публичная! И никому ни разу в голову не пришло подойти ко мне и подумать: а ведь это тоже человек, у него сердце и мозг, он о чем-то думает, что-то чувствует, ведь он сделан не из дерева и набит не соломой, трухой или мочалкой! И все-таки это чувствую только я“ (Куприн, Ilibrary.ru).

8. Závěr

Záměrem této bakalářské práce bylo prozkoumat, jak se konkrétně projevoval fenomén kontinuity v ruské klasické literatuře, jaké byly základy demokratického myšlení v Rusku, a zjistit, v čem spočívá aktuálnost Radiščevova díla. Práce vycházela z předpokladu, že problémy, které na konci osmnáctého století ve svém díle *Putování z Petrohradu do Moskvy* řešil A. N. Radiščev, byly významné pro ruské spisovatele nejen předreformního, ale i poreformního Ruska.

Sociálně politické názory A. N. Radiščeva vycházely z evropského osvícenství a radikalizovaly se v zápase s vládnoucí absolutistickou mocí reprezentovanou carevnou Kateřinou II. Kateřina si přála být vnímána jako osvícená panovnice, která svými reformami zlepšuje situaci v Rusku. Tyto reformy však většinou zůstaly pouze na papíře. Panovnice bohužel neměla přehled, jak se jejímu lidu doopravdy žije, neboť jí byly neustále podávány klamné informace. Tuto skutečnost Radiščev dokonale popsal v kapitole *Spasská Polest'*. Skutečnou osvícenou osobností v tehdejším Rusku byl Alexandr Nikolajevič Radiščev. Jeho dílo zobrazující pravou realitu carského Ruska Kateřinu II. natolik pobouřilo, že autora odsoudila k trestu smrti. Pouze díky Radiščevovým známostem byl tento trest změněn na několik let vyhnanství. Radiščev tak předjímal osud několika generací ruské inteligence. Zkoumání dobového historického a kulturního kontextu poskytlo hlubší vhled do podmínek, v nichž se v Rusku prosazovaly ideje rovnosti, lidských práv, svobody jedince a smlouvy společenské. Zárodky demokratického myšlení byly paradoxně prosazovány představiteli vládnoucí společenské vrstvy – aristokracie.

Radiščev pro vyjádření svého občanského postoje zvolil uměleckou formu založenou na žánru sentimentálního cestopisu, jehož rámec ovšem překročil. Dílo vystavěné na chronotopu cesty mu umožňovalo vytvořit jakýsi kritický panoramatický obraz soudobého Ruska. Proměnlivý vypravěč mu poskytl prostor pro

názorovou pluralitu. Tento narativní postup v různých obměnách později použila řada ruských spisovatelů (např. Puškin, Lermontov, Gogol, Turgeněv, Někrasov). Zatímco Radiščevův současník Karamzin vyjádřil hluboký soucit s trpícím jedincem (*Ubohá Liza*), Radiščev soucítil s nejpočetnější a zároveň nejutlačovanější vrstvou ruské společnosti – nevolnými rolníky. Jak vyplynulo ze srovnávací analýzy, tento postoj o půl století později zaujal i I. S. Turgeněv. Oba spisovatelé podali v podstatě realistický kritický obraz Ruska. V tom na ně navázali L. N. Tolstoj, A. P. Čechov, I. A. Bunin. Radiščevovy názory byly ve srovnání s Turgeněvem radikálnější, zásluhou Turgeněva poznala ruskou skutečnost i Evropa.

S problematikou svobody jedince ovšem Radiščev nespojoval jen absolutistický stát a nevolnický řád, který několikrát přirovnal k americkému otrokářství. Velkou pozornost věnoval také postavení a osudu žen, instituci manželství, tedy nerovným sňatkům, sňatkům z rozumu a prostituci. Zároveň s L. N. Tolstým na tyto podněty *Putování* nejvýrazněji navázal A. I. Kuprin především ve své novele *Jáma*. I když nebyl prvním ruským spisovatelem píšícím o této problematice, vytvořil jedno z neotřesnějších děl zabývajících se otázkami prodejně lásky. Od Radiščeva přejal syrovost a polemičnost pohledu na tento stále aktuální společenský problém, podobně jako L. N. Tolstoj či L. N. Andrejev.

Použitá literatura

Česká literatura

BOILEAU, N. *Básnické umenie*. Bratislava: Tatran. 1990. s. 80. ISBN 80-222-0219-3.

GORBUNOV, M. A. *Alexandr Nikolajevič Radiščev: Filosofické a sociálně politické názory*. Praha: Slovanské nakladatelství, 1951.

HONZÍK, J. *Dvě století ruské literatury*. Praha: Torst, 2000.

HONZÍK, J. PAROLEK, R. *Ruská klasická literatura (1789-1917)*. Praha: Svoboda, 1977.

JEHLIČKA, M. a kol. *Ruská literatura 19. století (od konce 18. století do začátku 20. století)*. Praha: Univerzita Karlova, vydavatelství Karolinum, 1993.

KAUSOVÁ, G. *Kateřina Veliká, osvícená panovnice největší říše světa*. Praha: Ikar, 1988.

KOZMIN M. B. A. N. *Radiščev – Hlasatel ruské revoluce*. Praha: Slovanské nakladatelství, 1951.

KUPRIN, A. I. *Jáma*. Praha: Svět sovětů, 1968.

NAUMANOVÁ, G. *Fenomén Kateřina Veliká*. Praha: Moba, 2000.

RADIŠČEV, A. N. *Cesta z Petrohradu do Moskvy*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1954.

RADIŠČEV, A. N. *Výbor z díla I. – Próza*. Praha: Slovanské nakladatelství, 1952.

ŠVANKMAJER, M. a spol. *Dějiny Ruska*. Praha: Lidové noviny, 2002.

ŠVANKMAJER, M. *Portréty- Kateřina II*. Praha: Svoboda, 1970.

TURGENĚV, I. S. *Lovcovy zápisky*. Praha: Odeon, 1972.

Ruská literatura

АКАДЕМИЯ НАУК СССР (Институт русской литературы – Пушкинский дом).

И. С. Тургенев – Вопросы биографии и творчества. Ленинград: Наука, 1990.

АФАНАСЬЕВ, В. Н. *Александр Иванович Куприн – критико-биографический очерк*. Москва: Художественная литература, 1972.

БЕРКОВ, П. Н. *Александр Иванович Куприн – критико-биографический очерк*. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1956.

ВОЛКОВ, А. А. *А. И. Куприн*. Москва: Знание, 1959.

МАРКОВИЧ, В. М. *И. С. Тургенев и русский реалистический роман XIX века (30-50 годы)*. Ленинград: Издательство Ленинградского Университета, 1982.

НОВИКОВ, И. *Тургенев – художник слова (о записках охотника)*. Москва: Советский писатель, 1954.

КОРИК, Г. *И. С. Тургенев*. 1891.

КРУТИКОВА, Л. В. *А. И. Куприн*. Ленинград: Просвещение, 1971.

КУЛАКОВА, Л. И. *А. Н. Радищев – Очерк жизни и творчества*. Ленинградское Газетно-Журнальное и Книжное Издательство, 1949.

КУЛАКОВА, Л. И. ЗАПАДОВ, В. А. *А. Н. Радищев – „Путешествие из Петербурга в Москву“ – комментарий, (пособие для учителя)*. Ленинград: Просвещение, 1974.

СКОКОВА, Л. И. *И. С. Тургенев – о правах человека в Записках охотника*. Москва: Гелиос АРВ, 2005.

ТУРГЕНЕВ, И. С. *Записки охотника*. Москва: Художественная литература, 1966.

Anglická literatura

CLARDY, Jesse V. *The Philosophical Ideas of Alexander N. Radischev*. Astra Books, new York, 1964.

LANG, D. M. *The First Russian Radical- Alexander Radischev 1749-1802*. London: Macmillan, 1959.

McCONNEL, A. *A Russian Philosophe Alexander Radishev 1749-1802*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1964.

RIPP, V. *Turgenev's Russia (from Notes of Hunter to Fathers and Sons)*. London: Cornell University Press, 1980. ISBN 0-8014-1294-3.

Internet – české zdroje

GLENNOVÁ, M. *Klasicismus a Empír* [online]. 1999, poslední revize 19. 12. 2003 [cit. 14. listopadu 2012]. Dostupný z www:

<http://www.artmuseum.cz/smery_list.php?smer_id=74>.

LJUBOV. *Sofie Anhaltsko-Zerbstská (Kateřina II. Veliká)* [online]. 2009, poslední revize 17. 3. 2009 [cit. 17. listopadu 2012]. Dostupný z www:

<<http://www.palba.cz/viewtopic.php?t=3293>>.

MACHAČKA, J. *Kateřina Veliká - sny a skutečnost* [online]. [cit. 17. listopadu 2012].

Dostupný z www:

<<http://www.celemvzad.cz/clanek/katerina-velika/?cislo=9>>.

SARKOZI, R. *Nicolas Boileau a jeho Umění básnické* [online]. [cit. 14. listopadu 2012]. Dostupný z www:

<<http://www.ceskaliteratura.cz/studie/boileau.htm>>.

SKÁLOVÁ, E. *Ludvík XIV. – Král Slunce* [online]. 2007, poslední revize 20. 1. 2001 [cit. 14. listopadu 2012]. Dostupný z www:

<<http://www.odmaturuj.cz/zivotopisy/ludvik-xiv-4/>>.

Internet – ruské zdroje

АФАНАСЬЕВ, В. Н. *Яма* [online]. [cit. 15. února 2013]. Dostupný z www:

<<http://grammar.ru/BIB/3/af07.html>>.

ВИКЕНТЬЕВ, И.Л. *Екатерина II Великая* [online]. 2006. [cit. 17. listopadu 2012]. Dostupný z www:

<<http://vikent.ru/author/953/>>.

КАПУСТИНА, И. Е. *Идейно-художественное своеобразие повести А.Н. Куприна «Яма»* [online]. 2009, poslední revize 2011 [cit. 15. února 2013]. Dostupný z www:

<<http://www.webkursovik.ru/kartgotrab.asp?id=-92328>>.

КАРПЕЕВ, Э.П. *Михаил Васильевич Ломоносов* [online]. 2006. [cit. 14. listopadu 2012]. Dostupný z www:

<<http://iling.spb.ru/lomonosov/Biography.htm>>.

ЛАУРИ, Н. М. *А. Н. Радищев* [online]. 2013. [cit. 15. února 2013]. Dostupný z www:

<<http://festival.1september.ru/articles/578252>>.

ЭЛЕКТРОННАЯ БИБЛИОТЕКА RoyalLib.ru. *Записки охотника* [online]. 2010. [cit. 18. června 2013]. Dostupný z www:

<http://royallib.ru/read/turgenev_ivan/zapiski_ohotnika.html#225280>.

ЭЛЕКТРОННАЯ БИБЛИОТЕКА Ilibrary.ru. *Яма*. [online]. 1996. [cit. 18. června 2013]. Dostupný z www:

<<http://ilibrary.ru/text/1336/p.32/index.html>>.

ЭЛЕКТРОННАЯ БИБЛИОТЕКА ModernLib.Ru.. *Путешествие из Петербурга в Москву* [online]. [cit. 16. 6. 2013]

<http://modernlib.ru/books/radischev_aleksandr/puteshestvie_iz_peterburga_v_moskvu/read/>.

Internet – anglické zdroje

BOOKMATE. *Яма* [online]. 2007. [cit. 18. 6. 2013]. Dostupný z www:

<<http://www.bookmate.com/books/vyBEo7e5>>.

Resumé

Pro ruskou klasickou literaturu byla charakteristická návaznost a aluzivnost, jednotliví spisovatelé v ní vedli jakýsi generační dialog, který odrážel historický, kulturní a duchovní vývoj Ruska. K nejzávažnějším tématům tohoto dialogu patřila svoboda jedince, jeho lidská práva, jeho konflikt s daným uspořádáním společnosti. V předreformním Rusku to byla zejména otázka absolutní moci a nevolnictví, po zrušení nevolnictví pak obecně postavení člověka ve společnosti a možnosti jeho seberealizace. Na konci 18. století tato základní témata vymezil ve svém stěžejním díle *Putování z Petrohradu do Mosky* A. N. Radiščev, na kterého navázala řada ruských spisovatelů.

V práci je provedena srovnávací analýza Radiščevova *Putování s Lovcovými zápisky* I. S. Turgeněva a novelou *Jáma* A. I. Kuprina. Tato díla byla zvolena na základě výroku jednoho z vypravěčů Kuprinovy novely Platonova o tom, že „...jsou pouze dvě skutečnosti staré jako lidstvo samo – prostitutka a mužik“. *Putování* je analyzováno v dobovém kontextu, včetně kritických ohlasů. Autorka sleduje, jak se v souvislosti s klasicismem, osvícenstvím a sentimentalismem a v konfliktu s mocí, utvářely Radiščevovy názory i umělecké postupy. Ze širokého spektra Radiščevových témat byla pro srovnání vybrána kritika samoděržaví, nevolnictví, nerovných práv, nerovných sňatků, sňatků z rozumu a nevěstinců. Pozornost je věnována rovněž vymezení žánru *Putování*.

Zatímco problematiku samoděržaví a nevolnictví dnes vnímáme spíše jako historickou záležitost, jejíž hlubší poznání ovšem umožňuje lépe pochopit složitou cestu Ruska k demokracii, problematika nerovných možností, institutu manželství a prostituce je stále velmi aktuální. Nejen pro Turgeněva a Kuprina byl inspirativní rovněž narativní postup uplatněný Radiščevem. Díla vystavěná na chronotopu cesty, reálné nebo imaginativní, s proměnlivou vypravěčskou perspektivou a vnímavým hlavním vypravěčem-pozorovatelem se nejednou objevují nejen v klasické ruské literatuře.

Резюме

Для русской классической литературы была характерна тесная связь с прошлым и широкое использование её представителями аллюзий на произведения своих предшественников. Часто писатели понимали литературу как своеобразный диалог между поколениями и были уверены, что в этом диалоге отражается историческое, культурное и духовное развитие России. К важнейшим темам этого диалога относились права человека, свобода личности и её конфликт с тем или иным общественным строем. В литературе дореформенной России центральное место занимала проблема абсолютной власти и рабства. После отмены крепостного права на передний план вышли более общие вопросы о месте человека в обществе и о возможности самореализации отдельной личности. Все эти темы были затронуты А.Н. Радищевым в его произведении *Путешествие из Петербурга в Москву*, написанном в конце XVIII века и повлиявшем на целый ряд русских писателей. В данной работе проведен анализ, в рамках которого *Путешествие из Петербурга в Москву* Радищева сравнивается с *Записками охотника* И.С. Тургенева и повестью *Яма* А.И. Куприна. Эти произведения были выбраны на основе изречения Платонова, одного из рассказчиков повести Куприна, о том, что: «есть две странные действительности-древних, как само человечество: проститутка и мужик.»

Путешествие анализируется в контексте эпохи, в которой оно было написано, причем учитывается и современная Радищеву критика произведения. Автор прослеживает, как под влиянием классицизма, просвещения и сентиментализма, а также вследствие конфликта с властью формируются взгляды Радищева и его художественные приемы. Из широкого спектра тем, затронутых Радищевым, наконец были выбраны следующие: критика самодержавия, рабства, правового неравенства, браков между людьми разных сословий, браков по расчету и публичных домов. Отдельное внимание уделяется определению жанра *Путешествия*.

Несмотря на то, что сегодня мы понимаем проблему самодержавия и рабства как особенность той исторической эпохи, подробный анализ данной проблемы может помочь в понимании сложного пути России к демократии. Кроме того, вопросы правового неравенства, института брака и проституции в России актуальны до сих пор.

Повествовательные приемы Радищева вдохновили не только Тургенева и Куприна. Произведения с изменчивой повествовательной перспективой, с восприимчивым рассказчиком, построенные на основе хронотопа «пути» реального или воображаемого, часто встречаются как в рамках русской классической литературы, так и за их пределами.

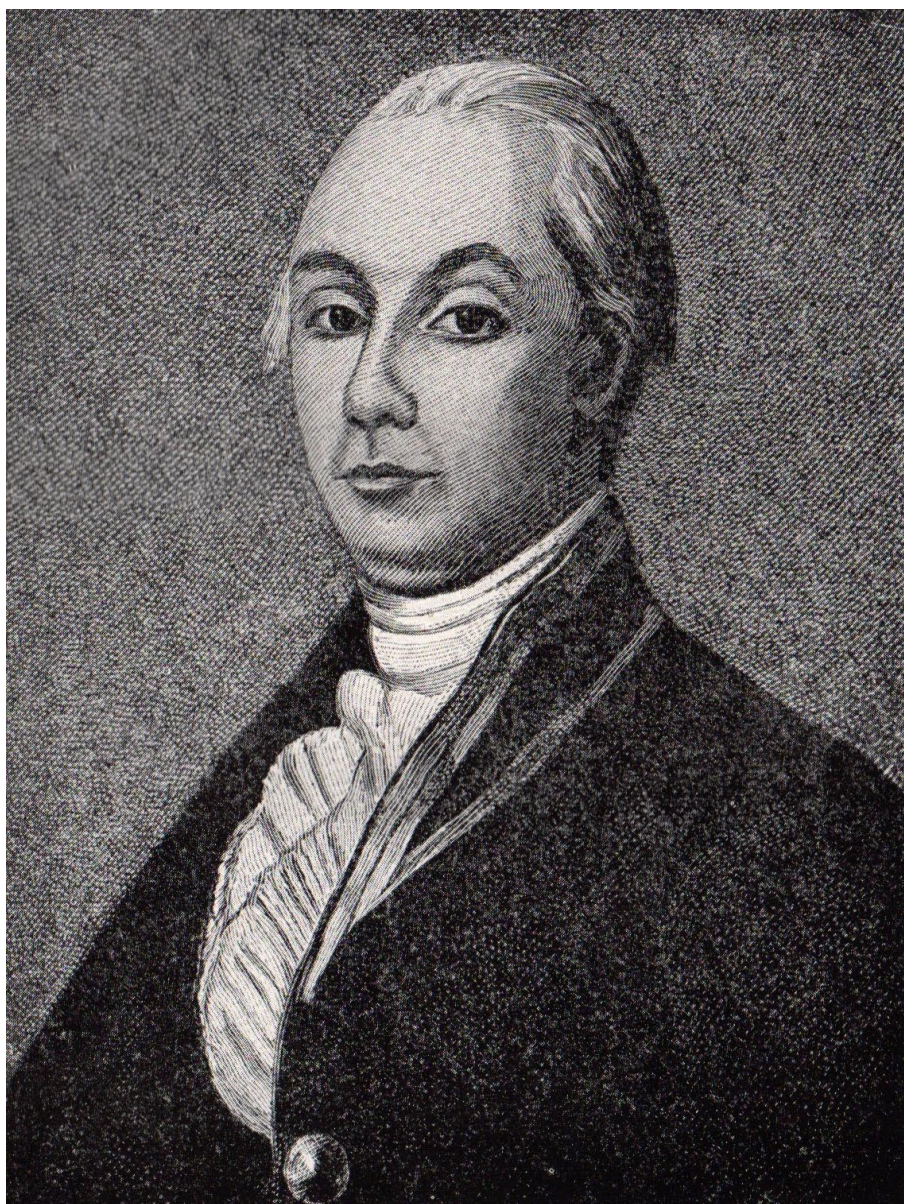
Seznam příloh

Příloha č. 1 – Portrét A. N. Radiščeva

Příloha č. 2 – Mapa trasy

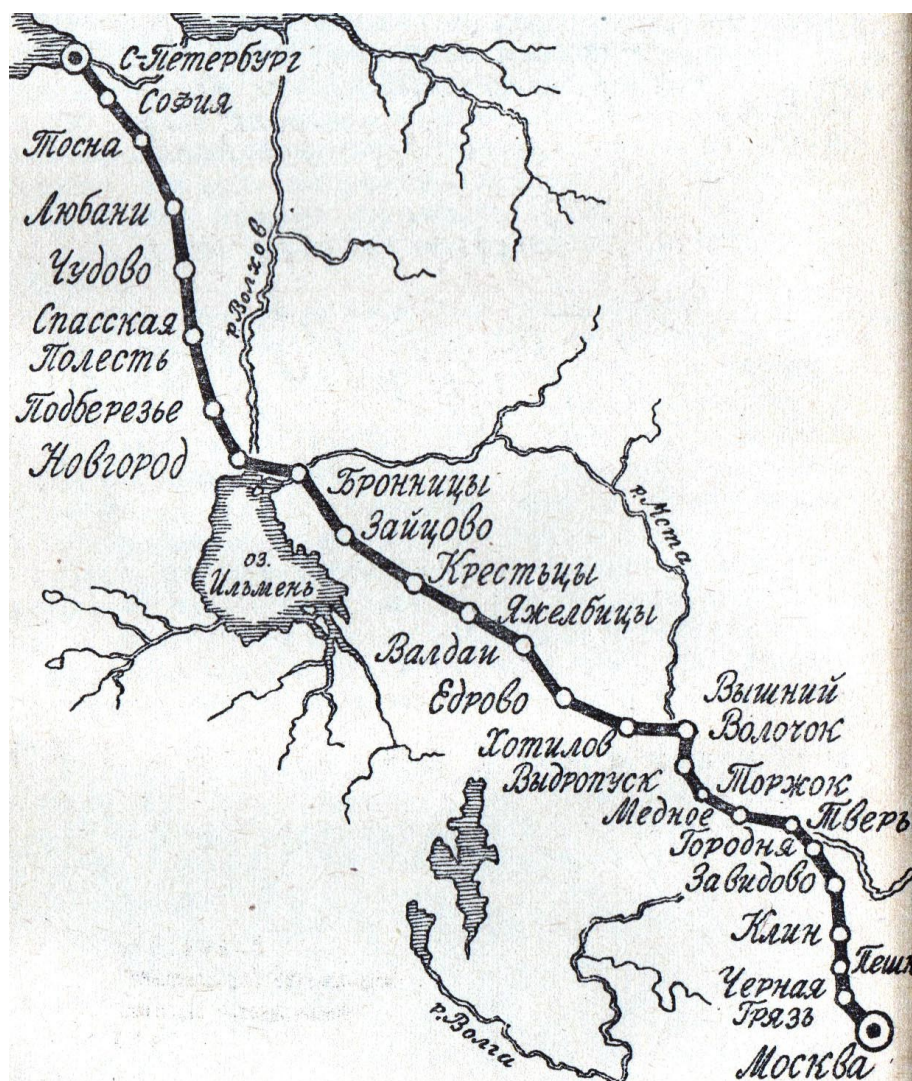
Příloha č. 3 – Tabulka hodnotí za Petra I.

Пříloha č. 1

Portrét A. N. Radiščeva
(Кулакова, Западов, 17, 1974).

Пříloha č. 2

Мапа trasy

(Кулакова, Западов, 32, 1974).

Пříloha č. 3

Класс	Чины гражданские	Соответствующие чины		
		Военные	Морские	Придворные
I	Канцлер	Генерал-фельдмаршал	Генерал-адмирал	
II	Действительный тайный советник	Генерал-аншеф	Адмирал	Обер-камергер, обер-гофмаршал, обер-шталмейстер, обер-егермейстер, обер-гофмейстер, обер-шенк, обер-церемониймейстер
III	Тайный советник	Генерал-поручик	Вице-адмирал	Гофмаршал, шталмейстер, егермейстер, гофмейстер
IV	Действительный статский советник, обер-прокурор, герольдмейстер	Генерал-майор	Контр-адмирал	
V	Статский советник	Бригадир	Капитан-командор	Церемониймейстер
VI	Коллежский советник	Полковник	Капитан I ранга	
VII	Надворный советник	Подполковник	Капитан II ранга	
VIII	Коллежский асессор	Майор	Капитан-лейтенант	
IX	Титулярный советник	Капитан, ротмистр	Лейтенант	

Tabulka hodností za Petra I.

X	Коллежский секретарь	Поручик	Артиллерии лейтенант	
XI	Сенатский секретарь, корабельный секретарь			
XII	Губернский секретарь	Подпоручик	Мичман	
XIII	Провинциальный секретарь, сенатский регистратор, синодский регистратор, кабинетский регистратор	Прапорщик, корнет	Констапель	
XIV	Коллежский регистратор ¹			

Tabulka hodností za Petra I.
(Кулакова, Западов, 46-47, 1974).